

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

SAFYA HAQVERDİ qızı ASLANOVA

**İNGİLİS DİLİNDƏ QRAMMATİKANIN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV
SƏRİŞTƏ ƏSAS YANAŞMA KİMİ**

**İxtisaslaşma: HSM- 060103 – Xarici dilin tədrisi metodikası və metodologiyası
(ingilis dili üzrə)**

**Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
DİSSERTASIYA**

Elmi rəhbər: _____

**Əmralı Şirəli oğlu Şirəliyev
ped.f.d., dos.**

BAKİ – 2018

MÜNDƏRİCAT

<i>GİRİŞ</i>.....	3-6
I FƏSİL. İNGİLİS DİLİ QRAMMATİKASININ TƏDRİSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	7-24
1.1. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisinin linqvistik əsasları.....	8-15
1.2. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisinin psixoloji əsasları.....	16-24
II FƏSİL. ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASININ TƏDRİSİNİN METODİK ƏSASLARI.....	26-64
2.1 Tədrisin əsas pilləsində qrammatik materialların tədrisinin səmərəli yolları.	26-40
2.2 İngilis dilində qrammatik materialların mənimsənilməsinə xidmət edən çalışmalar sistemi.....	41-58
2.3 Eksperimental tədris və nəticələrinin təhlili.....	58-64
NƏTİCƏ.....	65-67
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	68-71

GİRİŞ

Müasir dövrdə dillərə marağın artması təhsil müəssisələrində xarici dillərin tədrisinin düzgün planlaşdırılmasına, dərs vəsaitlərinin təkmilləşdirilməsinə və kurikulumuna əsasən təlim prosesinin keçirilməsinə səbəb oldu. Hal-hazırda xarici dillərin öyrənilməsinə tələbatın olması dərs prosesində yeni üsulların, yeni metod və yanaşmaların istifadəsini tələb edir. Dillərin tədrisində tarix boyu istifadə edilmiş ənənəvi metodlar artıq dövriyyədən çıxaraq yerini yeni metodlara verir. Bunun səbəbi ənənəvi metodların istifadəsi zamanı ortaya çıxan çatışmazlıqlar, nitq fəaliyyət bacarıqlarına (oxu, yazı, eşidib-anlama və danışıq) eyni dərəcədə fikir verilməməsi idi. Bu kimi çatışmazlıqlar dillərin istifadəsində müəyyən çətinliklərin yaranmasına səbəb olurdu.

Ölkələrin inteqrasiyası, beynəlxalq təşkilatların qurulması və səyahət edənlərinin sayının artması dillərin öyrənilməsi üçün şərait yaradır. Qlobal dil kimi ingilis dili qəbul edilib. Bu dil beynəlxalq bir dil kimi hər ölkədə tədris edilir. İngilis dilinin öyrədilməsi üçün çoxlu metodlardan istifadə edilir. Qlobal bir dil olması onun kommunikativ şəkildə öyrədilməsini tələb edir. İngilis dilindən ən qısa zamanda səmərəli şəkildə istifadə etmək diqqət mərkəzindədir.

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə bir çox sahədə olduğu kimi təhsil sahəsində də tərəqqi özünü büruzə verir. Azərbaycan Respublikası Təhsil qanununun I fəslində təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri müəyyənləşdirilərək humanistlik, bərabərlik, keyfiyyətlik və inteqrasiya kimi dəyərləri aşılaman işlər görülməyə başlanılır. Bu prosesin məqsədləri aparıcı qüvvə hesab olunur [1].

Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanuna əsasən təhsildə yeni bir islahat olan kurikulum tətbiq edilir. Bu islahat təhsil sistemini əvvəlki sistemdən tamamilə fərqləndirir, belə ki, şagirdyönümlü, nəticəyönümlü, inteqrativliyin əsas prinsip kimi qəbul edildiyi bir təlim şəraiti yaradır [1].

Şagirdyönümlük anlayışı artıq tədris prosesində daha çox işlənir və bu prosesin əsas müddəalarından biridir. Təlim prosesi şagirdyönümlüdür dedikdə, təhsil alanların maraqları, istəkləri və tələbatlarının nəzərə alındığı bir prosesdən bəhs

edirik. Burada təhsilalanların istifadə edə biləcəyi bilik, vərdiş və bacarıqları, eyni zamanda milli dəyərlərin aşılındığı bir prosesdən söhbət gedir.

Milli pedaqogikada təhsilin mahiyyəti belə başa düşülür: “Təhsil sosial-iqtisadi həyatın tərkib hissəsi kimi, müvafiq tədris müəssisəsində müəyyən müddətdə məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil, öyrənilən, tərbiyə və psixoloji inkişaf imkanlarına malik olan, təlimin bir halda zəruri şərti, digər halda gedişi, üçüncü halda isə nəticəsi kimi özünü göstərən sistemləşdirilmiş bilik, vərdiş və bacarıqların, habelə mənəvi keyfiyyətlərin məcmusudur” [4, s.93]. Bu tərifdən gördüyümüz kimi təhsil kateqoriyası özündə bir neçə amili birləşdirir. Buna görə təhsil sistemində yeni proqramların qurulması, yeni metod və yanaşmanın tələb edilməsi məqsədəuyğun bir addımdır.

Dillərin tədrisinin kommunikativ şəkildə aparılması əsas diqqət mərkəzindədir. İstər ali məktəblərdə, istər orta məktəblərdə ingilis dilinin, eləcə də digər fənlərin tədrisində kommunikativ səriştənin inkişafına nəzarət edilir. Müəllimlərin əksəriyyəti dərs planını kommunikativ yanaşmaya əsaslanaraq hazırlayır. Öyrədilən qrammatik strukturların, lüğət bazasının və digər dil vahidlərinin yalnız sinifdaxili şəraitdə deyil, həmçinin sinifdən kənar mühitdə də istifadə edilməsi üçün kommunikativ yanaşmanın rolu böyükdür.

Elmi-texniki tərəqqinin geniş vüsət alması, ölkəmizin dünyaya inteqrasiya etməsi və iqtisadi, mədəni, siyasi cəhətdən ölkələrarası əlaqələrin yaradılması təhsil müəssisələrində dillərin tədrisində yeni bir metod tələb edir. Müasir dövrün tələbatını ödəmək üçün dillərin tədrisində kommunikativ yanaşmanın istifadəsi əsas yer tutur. Dillərin tədrisində qrammatikanın öyrədilməsinə daha çox əhəmiyyət verilir və qrammatika ilə birgə digər aspektlər də öyrədilir. Bu zaman müəllimlərin ən çox istifadə etdiyi yanaşma kommunikativ yanaşmadır. Burada əsas məqsəd dilin qrammatikasının istənilən situasiyada sərbəst şəkildə istifadəsidir. Bu, mövzunun aktuallığını gündəmə gətirir. Müasir dövrün tələbi dillərin sərbəst şəkildə istifadəsidir.

Dövrün tələblərinə uyğun kommunikativ səriştənin inkişaf etdirilməsi üçün müxtəlif kommunikativ tapşırıqların tətbiqi zəruridir. Buna görə kommunikativ

səriştə əsas yanaşma kimi təlim prosesinin mərkəzində dayanır. Dilöyrənənlərin dil biliklərini müxtəlif situasiyalarda səliss, düzgün və sərbəst şəkildə istifadə etmələri bugünkü dövrdə kommunikativ yanaşmanın təlim prosesinə gətirilməsi üçün təkanverici bir amildir. Buna görə təlim prosesində kommunikativ səriştənin əsas yanaşma kimi təhsilalanlarda oyadılması və inkişaf etdirilməsi müasir dövrün aktual mövzudur.

Tədqiqatın obyektii. Dissertasiya işinin əsas obyektii tədrisin əsas pilləsində kommunikativ yanaşmanın tətbiqi ilə qrammatikanın tədrisi prosesidir.

Tədqiqatın predmetii. Dissertasiya işinin predmetii qrammatikanın tədrisində kommunikativ səriştənin əsas yanaşma kimi tətbiqi və kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasıdır.

Tədqiqatın məqsədii. Dissertasiya işinin əsas məqsədii tədrisin əsas pilləsində şagirdlərə ingilis dilinin qrammatikasının tədrisində kommunikativ yanaşmanın istifadə edilməsi və onlarda kommunikativ səriştənin yaradılması üçün amilləri tədqiq edərək, bugünkü tələblərə uyğun səmərəli tədris sistemini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Tədqiqatın digər bir məqsədii şagirdlərin qrammatik bilik, vərdiş və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq təlim prosesinin seçilməsidir.

Tədqiqatın vəzifələri. Qarşıya qoyulan məqsədləri yerinə yetirmək üçün bu məsələ ilə bağlı digər sahələrə də nəzər yetirmək lazımdır. Digər məsələlərə nəzər yetirmək üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməyə çalışmışıq:

1. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisinin linqvistik əsaslarını aydınlaşdırmaq;
2. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisinin psixoloji əsaslarını müəyyənləşdirmək;
3. Tədrisin əsas pilləsində qrammatik materialların tədrisinin səmərəli yollarını müəyyənləşdirmək;
4. Qrammatik materialların mənimsədilməsinə xidmət edən çalışmaları sistemini qurmaq;
5. Qrammatikanın kommunikativ yanaşma əsasında tədrisi ilə bağlı eksperiment keçirmək və eksperimentin nəticələrini təhlil etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Orta məktəblərdə kommunikativ yanaşmanın, eləcə də, digər metod və ya yanaşmaların tətbiqi ilə bağlı metodistlərin fikirləri qeyd edilmiş, qrammatik materialların tədrisində istifadə edilən səmərəli yollar araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti dedikdə Azərbaycan və ingilis dilli ədəbiyyatların istifadəsi əsasında ingilis dili qrammatikasının tədrisi prosesinin linqvistik əsaslarının nəzəri cəhətdən araşdırılması nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya mövzusunun praktik əhəmiyyəti isə ondadır ki, dilöyrənənlərə ingilis dili qrammatikasının kommunikasiyadakı vacibliyi geniş şəkildə izah olunur. Dissertasiya işində şərh olunan fikirlərdən, tövsiyə və təkliflərdən gələcək tədqiqat işlərində də bir mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Müdafiyyəyə aşağıdakı **müddəalar** təqdim edilir:

1. İngilis dilinin qrammatikasının öyrədilməsində müasir dövrün tələblərinə cavab verən kommunikativ yanaşma istifadə edilməlidir;
2. Kommunikativ yanaşma ənənəvi dilöyrətmə metodlarından fərqli olaraq, interaktivlik və ünsiyyətdən səmərəli istifadə etməyə kömək edir;
3. Kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasında autentik materiallar və kommunikativyönlü çalışmalar sistemi effektiv hesab olunur.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işinin tədqiqində nəzəri-təhlil, təsvir, müşahidə, riyazi-sitatistik və eksperimental metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya və jurnalistika fakültəsi nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında aprobasiyadan keçmiş, kafedranın iclaslarında müzakirə edilmiş, “İngilis dilində qrammatikanın tədrisində kommunikativ yanaşmanın rolu” və “İngilis dilində qrammatikanın tədrisində autentik materialların rolu” adlı məqalələr çapdan çıxmışdır. Məqalələr tədqiqat işinin mövzusu ilə səsleşir və mövzunun prinsipləri əsasında qələmə alınmışdır. 2017/2018-ci tədris ilində ümumilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illiyinə həsr olunmuş Tələbə Elmi Cəmiyyətinin illik konfransında tezis şəklində çıxış edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

İNGİLİS DİLİ QRAMMATİKASININ TƏDRİSİNİN NƏZƏRİ

ƏSASLARI

1.1. İngilis dili qrammatikasının tədrisinin linqvistik əsasları

Bəşər tarixində insanlar arasında əsas ünsiyyət vasitəsi dil olmuşdur. Hətta dil haqqında belə bir fikir irəli sürülür ki, dil tək ünsiyyət vasitəsi deyil, həmçinin dünya haqqında bilik və dünyagörüşü yaradan bir vasitədir. Dil vasitəsilə insanlar müxtəlif mədəniyyətlərlə tanış olur, müxtəlif məlumatları bölüşə bilirlər. Müasir dövrdə xalqlararası mədəni əlaqələr genişləndiyi üçün və ölkələrarası interaqsiya mövcud olduğu üçün tək ana dili bilmək kifayət etmir. İnsanlar artıq xarici dili öyrənmək vasitəsilə dünya ilə ayaqlaşmağa çalışır. İngilis dili beynəlxalq dil olaraq ölkələrarası münasibətlər üçün rəsmi dil elan edilib, lakin digər dilləri də öyrənənlər var.

Zaman keçdikcə dilöyrənənlər üçün kurslar, tədris mərkəzlərinin sayı artırılır və eyni zamanda məktəblərdə, ali məktəb ocaqlarında xarici dil dərslərinə ciddi şəkildə diqqət edilir. Bu zaman dilin sahib olduğu fonetik, qrammatik və leksik tərkibi düzgün şəkildə öyrədilir, mədəni xüsusiyyətləri və ünsiyyətdə lazımı dil strukturları nəzərə alınır.

Dilin əsas üç aspekti var. Bunlar fonetika, qrammatika və leksikadır. Dilin səlis və dəqiq öyrənilməsində dilin hər üç aspektinə diqqət yetirilir. Təhsil ocaqlarında qrammatika əsasında digər aspektlər öyrədilir. Belə ki, qrammatik qaydalar izah edilərkən leksik tərkib və fonetik quruluş da öyrədilmiş olur. Dilin istifadə edilməsi ilə bağlı insanlar fərqli düşünür. Bəzi dilöyrənənlər tək fonetik və leksik qaydaları bilməklə ünsiyyətin mümkün olduğunu düşünürlər. Lakin dilə səlis yiyələnmək üçün qrammatika da vacib sayılır. Buna görə təhsil ocaqlarında qrammatikanın tədrisinə fikir verilir. Dilçilərimizdən O.Musayev “İngilis dilinin qrammatikası” adlı kitabında qrammatikanın dilin onurğa sütunu olduğunu bildirmişdir [6, s.7]. Əlbəttə, bəzən qrammatikasız dili istifadə edə bildiyimizi deyirlər, lakin qrammatikasız dilin istifadəsi səlis və anlaşıqlı olmur. Bildiyimiz kimi dili öyrənməkdə başlıca

məqsədimiz ünsiyyətdir və ünsiyyətin düzgün qurulmasında qrammatikanın əvəzedilməz rolu vardır.

Qrammatikanın tədrisində müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Qrammatikanın tədrisi əsas 2 formada aparılır: induktiv və deduktiv. Deduktiv və induktiv yolların bir-birindən fərqi odur ki, deduktiv izahat birbaşa qaydanın izahı ilə başlayır, qayda başa salındıqdan sonra tapşırıqlar vasitəsilə tətbiq edilir, müxtəlif fəaliyyət növlərində istifadəsi üçün şərait yaradılır.

İnduktiv yolla olan izahatda isə verilən müvafiq məlumatda dilöyrənənlər qaydaları kəşf edir və necə istifadə edildiyini əvvəlcədən bilir. Tətbiqini öyrəndikdən sonra ortaya çıxan qrammatik struktur ayrıca izah edilir. Müasir metodlarda induktiv yolun istifadəsinə daha çox yer verilir. Tədrisən ənənəvi metodlarda istifadə edilən deduktiv üsulun uğursuz nəticələrini aradan qaldırmaq üçün istifadə olunan induktiv izahatın əhəmiyyəti artmağa başlayır.

Ümumiyyətlə, xarici dillərin öyrədilməsinin uzun bir tarixi vardır, dil öyrədilməsində müasir yanaşmaların irəli sürülməsi XX əsrin başlanğıcına təsadüf edir. Bu zaman ərzində istifadə edilən ənənəvi metodların mənfi cəhətlərini aradan qaldırmaq üçün metodistlər müəyyən tədqiqatlar apararaq öz nəzəriyyələrini irəli sürürdülər. Xarici dillərin tədrisində uzun illər istifadə edilmiş qrammatika-tərcümə metodu real dil kontekstindən kənar olan metodlardan biri idi. Bu, latın dilinin tədrisi zamanı geniş istifadə edilən bir metod idi, daha sonra digər dillərin tədrisində də istifadə edilməyə başladı. Bu metodla bağlı C.Riçardz və J.Şmit yazırdılar: “Qrammatika-tərcümə metodu elə bir metoddur ki, burada əsas tədris və təlim fəaliyyət növləri kimi tərcümə və qrammatik tapşırıqlar istifadə edilir” [34, s.252]. Bu metod qrammatik aspektlərə əsaslanır və ana dili ilə müqayisə edilərək tədris edilirdi. Bu metodda qrammatika deduktiv yolla izah edilir və lüğət tərkibi verilən materiallarla məhdudlaşır, metod müəllim yönümlü təlimə əsaslanırdı. Həmçinin dilin istifadəsində səlislikdən çox dəqiqliyə əhəmiyyət verilirdi. Burada oxu və yazı vərdişləri inkişaf etdirilirdi, lakin eşidib-anlama və danışmaq vərdişlərinə fikir verilmirdi. Bu hal da qrammatika-tərcümə metodunun mənfi cəhətlərdən biri idi. Digər bir mənfi cəhəti əzbərçiliyin olması idi. Dilöyrənənlər təlim zamanı yalnız

verilmiş cümlələri istifadə edirdi. Bu cəhət öyrənənlərin dili sinifdankənar işlətməsində çətinlik yaradırdı. Eyni zamanda sinifdaxili təlimdə ana dilinin müdaxiləsi də tələbələrdə müəyyən anlaşılmazlıqlara səbəb olurdu. Digər bir mənfi cəhət isə bu metodla dil öyrənməyin uzunmüddətli bir proses olmağı və uzun illər dilin üzərində işlənməsi idi. Qısa bir vaxt ərzində dil öyrənmək üçün bu metod əlverişsiz idi.

Qrammatika-tərcümə metodunun çatışmazlıqlarını aradan qaldırmaq üçün, eyni zamanda dilin istifadəsində şifahi səriştəliyə olan ehtiyacı aradan qaldırmaq üçün birbaşa metod irəli sürüldü. Digər bir adla təbii metod adlandırılırdı. C.Riçardz və T.Rocerzin qeydlərinə əsasən L.Sössür 19-cu əsrdə təbii prinsipindən istifadə edən metodistlərdən biri olaraq hədəf dildə şifahi interaqsiyadan istifadə edirdi və dil təlimində suallardan istifadə edərək dili tədris edirdi. 60-cı illərin sonunda Bostonda dilləri tədris edən bir təlim mərkəzi açdı və həmin mərkəzdə “təbii metod” adlandırılan metoddan geniş olaraq istifadə edilməyə başladı [35, s.11]. Bu metodun məqsədi dilöyrənələrdə kommunikasiya qabiliyyətinin yaradılması idi. Birbaşa metodun digər bir məqsədi söz və onun ifadə etdiyi məna arasında birbaşa əlaqə yaradılması idi. Bu metoddan qrammatika induktiv üsulla izah edilirdi, yəni verilən nümunələrdə dilöyrənələrin özləri qrammatik qaydanı müəyyənləşdirməli idi. Yeni təlim üsulları şifahi olaraq və nümayiş əsasında tətbiq edilirdi. Düzgün tələffüz və qrammatika diqqət mərkəzində idi. Birbaşa metodun uğurlu nəticələnməsi müəllimlərin dil səviyyəsindən və dil vərdişlərindən asılı idi.

Dillərin tədrisində tətbiq edilən digər yanaşma şifahi yanaşma və situasiyalı dil təlimidir. Bu yanaşmanın baniləri H. Palmer və A. Hornbi idi [35, s.44]. Şifahi yanaşma müasir dövrdə çox tanınmasa da, bir çox metodların və yanaşmaların yaranmasında əsas rol oynamışdı. Şifahi yanaşmanın tətbiqi sistemləşdirilmiş təlimə əsaslanırdı. Bəzən şifahi nitqə önəm verildiyi üçün şifahi yanaşmanı birbaşa metodla səhv salırdılar, lakin birbaşa metoddan fərqli olaraq, şifahi yanaşma dilin aspektlərini öyrədərkən sistemlik bilikləri təqdim edirdi. Bu yanaşmanın yaradıcılarından biri olan H.Palmer Yaponiyada keçirdiyi təlimlərdə əsas qrammatik nümunələrdən istifadə edirdi. H. Palmer, A.Hornbi və digər britaniyalı dilçilər ingilis dilini tədqiq

edərək əsas qrammatik strukturları cümlə nümunələri kimi sistem şəklində hazırlamışdılar. Eyni zamanda qrammatika asandan mürəkkəbə doğru öyrədilirdi.

Situasiyalı dil təlimi strukturalizmin bir modeli kimi adlandırıla bilər. Strukturalist dilçiliyin əsasını F.Sössür qoymuşdur. Bu yanaşmaya görə hər dilin öz strukturu vardı. Burada xarici dili öyrədərkən dil vahidləri xüsusi strukturla öyrədilir və hər struktur müəyyən qrammatik qaydanı təcəssüm edirdi. Situasiyalı dil təlimində də eynilə qruplaşdırılmış biliklər öyrədilirdi. Əlbəttə ki, dilin müəyyən struktur əsasında öyrədilməsi yaxşı bir addım olsa da, müəyyən çatışmazlıqları vardı. Belə ki, bu yanaşma bilikləri müəyyənləşdirib qruplaşdırır və asandan çətinə doğru sıralayırdı. Belə sistemin qurulmasına baxmayaraq, bu təlim dil öyrədilərkən yaranan problemləri həll etmirdi. Struktur verilsə də, müəllimin onu necə istifadə etməli olduğu göstərilirdi. Eyni zamanda dörd nitq fəaliyyət vərdişlərini (oxu, yazı, danışmaq və eşidib-anlama) tamamilə əhatə etmirdi. Bu kimi çatışmazlıqlara görə bu yanaşma dil təlimində uğurlu bir addım olmadı [35].

Dil təlimində istifadə edilən digər bir metod audiolinqual metoddur. Bu metodu ilk dəfə 1964-cü ildə N.Bruks hallandırmışdı. Bu metod özündə dilin struktur görünüşünü və dil öyrənmənin biheviyrist (davranış) nəzəriyyəsini birləşdirirdi. Birbaşa metodda olduğu kimi bu metodda da ana dilinin istifadəsi qadağa edilmişdi və dilin birbaşa öyrədilməsinə nəzarət edilirdi. Lakin birbaşa metoddan fərqli olaraq, audiolinqual metodun diqqət mərkəzində lüğətin öyrədilməsi deyil, qrammatik tapşırıqlar dayanırdı. Audiolinqual metodun obyektləri düzgün tələffüz və qrammatikanın, qrammatik nümunələrin istifadəsi üçün lazımlı lüğət bazasının öyrədilməsi idi. N.Bruks audiolinqual metodun məqsədlərini qısamüddətli və uzunmüddətli olaraq iki yerə bölmüşdü. Qısamüddətli məqsədlərə dinləyib-anlama, düzgün tələffüz, çap edilmiş nitq simvolların tanınması və yazıda düzgün istifadəsini aid edilirdi, eyni zamanda onlarla bağlı N.Bruks öz fikrini qeyd edirdi: “Bu məqsədlər 3 məsələni nəzərdə tutur: əvvəla, yeni dildə səs, forma və sıralanmanın idarə edilməsini; ikinci, bu sadalanan strukturlardakı tərkib hissələrini təşkil edən lüğətlə tanışlığı və üçüncü, mənanı” [13, s.113]. Uzunmüddətli məqsədlərdə dilin yerli dil daşıyıcılarında olduğu kimi istifadə olunması idi. Həqiqi bilinqualist

tərəfindən mənimsənildiyinə görə ikinci dil haqqında müəyyən məlumat olmalıdır [13, s.107]. Audiolingual metodda dinləyib anlama və danışmaq bacarıqlarını inkişaf etdirmək əsas yer tuturdu. Bu metod kommunikativ səriştəni ciddi qəbul etmirdi və nitq fəaliyyət vərdişlərinə eyni dərəcədə əhəmiyyət vermirdi. Belə mənfi tərəflərinin olması bu metodun da uğursuz nəticələnməsinə səbəb oldu.

Bir çox metod və yanaşmanın əsaslandığı nəzəriyyələrdən biri universal qrammatika idi. “Universal qrammatika” məfhumunu ilk dəfə 13-cü əsrdə yaşamış Fransiskan keşişi Rocer Bek müşahidələrinə əsaslanaraq işlətməmişdi və bütün dillərin eyni qrammatik anlayışların üzərində qurulduğunu deyirdi. [45]

Bu ifadə daha sonra 1950-ci və 1960-cı illərdə N.Xomski və digər dilçilər tərəfindən məşhurlaşdırıldı. “Universal qrammatika”-nın əsasında duran fikrə əsasən insanlar dilin mənimsənilməsi ilə bağlı anadangəlmə qabiliyyətə sahibdir. Bu nəzəriyyə generativ qrammatika ilə əlaqəli idi və sintaktik strukturun əsas aspektlərinin universal olduğu irəli sürülürdü. N.Xomski generativ qrammatika haqqında belə qeyd edirdi: “Hər hansı dilin qrammatikası o dildə ideal danışan və ya dinləyənin əsl səriştəsini təsvir etmək üçündür. Əgər qrammatika aydınsa, başqa sözlə oxuyanın anlama bacarığından asılı deyilsə və bunun yerinə ətraflı analiz təmin edirsə, biz onu generativ qrammatika adlandırma bilərik” [16, s.4].

Universal qrammatika bütün dillərin əsas qrammatik quruluşunu yaradan oxşar kateqoriyalardan ibarətdir. Bu nəzəriyyədə hər bir insanın beynində dilin mənimsənilməsi prosesini idarə edən dil universallarının mövcud olduğu deyilirdi. V.Kuk “Universal qrammatika” haqqında düşüncəsini belə ifadə edirdi ki, “Universal Qrammatika” qrammatika anlayışını iki tərkib hissəsindən ibarət bir anlayış kimi qavrayır: bütün dillərin sahib olduğu ümumi prinsiplər və fərqli parametrlər” [17, s.34]. Ümumiyyətlə, universal qrammatika nəzəriyyəsinin tərəfdarlarına görə insanlar dilləri birləşdirən oxşar prinsiplərə əzəldən sahib olur və dillərin fərqli parametrlərini dili mənimsəməyə başladığında öyrənirlər. Bu nəzəriyyədə qrammatika təbii olaraq öyrənilir. Öyrənənlərin səhvləri düzəldilir və səhvlərindən nəticə çıxarmaqları üçün şərait yaradılır. Universal qrammatika nəzəriyyəsi daha çox birinci dilin mənimsənilməsi üçün nəzərdə tutulduğu üçün qrammatikanın tədrisində mürəkkəb,

daha çox informasiyanın olduğu materiallardan istifadə edilir. Bu cəhət də ikinci dilin mənimsənilməsində çətinlik yaradır, bir sözlə bu nəzəriyyə ikinci dilin mənimsənilməsi üçün əlverişli deyil. Universal qrammatikanın digər bir mənfi cəhəti odur ki, nəzəriyyədə dilin öyrədilməsi və öyrənilməsinə təsir edən sosial faktorlar və fərqliliklər nəzərə alınmır. Həmçinin tədrisdə psixoloji amillərin rolu da gözərdi edilir. Eləcə dilin öyrənilməsinə olan motivasiya və dilə qarşı münasibət də vurğulanmır. Bu kimi mənfi cəhətlərin olması bu nəzəriyyənin də uğursuz nəticələnməsinə səbəb oldu.

Dil tədrisində istifadə edilən nəzəriyyələrdən biri də bihevizorizm nəzəriyyəsi idi. Bu nəzəriyyənin əsası J.Vatson tərəfindən qoyulmuşdu [16, s.135]. Bihevizorizm nəzəriyyəsi ənənəvi qrammatika-tərcümə metoduna qarşı yaradılmış psixoloji bir nəzəriyyə idi. Nəzəriyyənin tərəfdarlarından L.Blumfeld, B.Skinneri misal çəkə bilərik. Daha çox Amerikada məşhurlaşan yeni psixoloji yanaşma şifahi davranışın vacibliyini vurğulayırdı. Bihevizorizm nəzəriyyəsi davranışa əsaslanırdı, belə ki, bu nəzəriyyənin əsas prinsipi müşahidə edilə bilən stimuly-cavab qarşılıqlı əlaqədə insan davranışının təhlili idi. Bu nəzəriyyədə dil öyrənmə təqlid vasitəsilə həyata keçirilirdi. Qrammatikanın tədrisində də qrammatik qaydalar danışq yolu ilə cümlələrdə istifadə edilirdi, lakin qrammatik səhvlər düzəldilmirdi. Qaydalar daha çox sistem şəklində təqdim edilirdi və dilöyrənənlər həmin quruluşu əzbərləyərək istifadə edirdi. Dil davranışa əsaslanaraq öyrədilirdi. Bihevizorizm nəzəriyyəsinin müsbət və mənfi cəhətləri mövcuddur. Bu nəzəriyyənin güclü cəhəti aydın bir məqsədə sahib olması idi. Mənfi cəhət kimi isə dilöyrənənlərin düzgün cavab üçün stimulyun olmadığı bir şəraitə düşməsi idi. Bu təlim zamanı müşahidə edilmişdi ki, əgər dilöyrənənlər üçün qrammatik qaydalar və ya istifadə edilən lüğət aydın deyilsə, bu zaman onlar verilən tapşırıqə cavab vermir [31]. Bihevizorizm nəzəriyyəsinin çatışmazlıqlarına bunu əlavə edə bilərik ki, bu nəzəriyyədə tələbələr passiv olur və müəllimyönlü təlim prosesi yaradılır. Təlim üçün istifadə ediləcək dil materialları müəllim tərəfindən qərarlaşdırılır.

Bihevizorizm nəzəriyyəsinə əsaslanan metodlardan biri J.Aşer tərəfindən təlim prosesinə gətirilən “tam fiziki cavab” idi. Bu metodda davranış əsasında dil

öyrədilirdi. Müəllim ifadələri hərəkətlərlə izah edir, müvafiq əmrlər verir və qrammatik qaydalar sadəcə istifadə edilən cümlələr əsasında istifadə edilirdi. J.Aşer müşahidələrinə əsasən üç fərziyyə irəli sürürdü. İlk olaraq, dil eşidib anlayaraq öyrənilirdi; ikincisi, dil öyrənmə beyin yarımkürəsi ilə əlaqələnməli idi və üçüncü olaraq, öyrənmə prosesi heç bir stresslə əhatə edilməməli idi. Tam fiziki cavabda müəllimlər tərəfindən verilən əmrlər tam bədən hərəkətləri ilə cavablandırılmalı idi [35, s.279].

Bu metodda da qrammatika induktiv yolla öyrədilirdi və verilən mövzuya uyğun müəyyənləşdirilirdi. “Tam fiziki cavab” metodu yeni başlayanlar üçün uyğun olduğu halda, yetkinlər və yeniyetmələr üçün əlverişsiz bir metod idi. Həmçinin dilöyrənənlərin yaradıcı olmalarına mane olurdu. Tələbələr üçün sıxıcı olması, fəaliyyətlərinə məhdudiyyət qoyması və hər şeyin bədən dili ilə öyrədilə bilinməməsi kimi mənfi xüsusiyyətlər yeni bir metodun və yanaşmanın ortaya çıxmasını tələb edirdi.

Xarici dilin öyrənilməsində və qrammatikanın tədrisində istifadə edilən müasir yanaşmalardan biri kommunikativ dil təlimidir. Bu yanaşmanın adı ilk dəfə N.Xomski tərəfindən işlədilmiş olsa da [35, s.84], D.Haymz tərəfindən inkişaf etdirilib [35, s.87]. Bu yanaşma dil və bacarıqların effektiv istifadəsinə istinad edir. Kommunikativ yanaşmadan əvvəl istifadə edilən metod və yanaşmaların nitq bacarıqlarına eyni dərəcədə diqqət edilməməsi və kommunikativ vərdişin nəzərə alınmaması mənfi xüsusiyyətlərdən biri idi. Buna görə kommunikativ yanaşma daha da inkişaf etdirildi. Bu yanaşmanın səciyyəvi xüsusiyyəti dilin öyrədilməsi zamanı müxtəlif situasiyalardan istifadə edilməsi və dərs prosesinin real həyatla əlaqələndirilməsidir. Kommunikativ yanaşma situativ dil təliminin nəticəsində əmələ gəlmişdir.

D.Haymz kommunikativ yanaşma üçün qeyd edirdi ki, bu yanaşma informasiyanı çatdırmaq və izah etmək üçün, eyni zamanda xüsusi məzmunlardan istifadə edərək müzakirə aparmaq üçün kömək edən bir səriştədir. D.Haymzın irəli sürdüyü nəzəriyyə danışanın kommunikativ şəkildə ünsiyyətə daxil olduğu zaman bilmək istədiklərini tamamilə ifadə edirdi. Ünsiyyət qurarkən iştirakçıların dili

düzgün istifadə etməsi, anlaşılıqlı və səlis danışması, eyni zamanda öyrəndikləri qrammatik struktur və lüğət tərkibini möhkəmləndirməsi daha çox diqqət mərkəzində idi [27].

Kommunikativ yanaşmanın qarşısında duran əsas vəzifə qrammatik qaydaların öyrədilməsi, öyrənilməsi, başa düşülməsi və yaradıcı şəkildə danışmaq zamanı istifadə edilməsidir. Bu fikrə əsaslanaraq deyə bilərik ki, bu yanaşma dil öyrənənlərdə danışmaq üçün inamın yaradılması, öyrəndikləri biliklərin düzgün istifadə edilməsi üçün şərait yaratmaq məqsədini güdür.

Qrammatikanın tədrisində kommunikativ yanaşma yeni bir istiqamət oldu. Kommunikativ yanaşma müəllimlər və dilöyrənənlər üçün elə bir şərait yaradır ki, burada təlim prosesinin hərtərəfli təşkili, müxtəlif situasiyalara dilöyrənənlərin hazırlığı, onlarda kommunikativ bacarıqların yaradılması, qrammatikanın təlim prosesində öyrədilməsi və tətbiqi mümkündür. Hal-hazırda təlim prosesində ən geniş istifadə edilən təlim kommunikativ dil təlimidir. Bu təlimlə dilöyrənənlərdə eşidib-anlama, danışmaq, yazı və oxu vərdişlərini inkişaf etdirmək mümkündür.

Ənənəvi metodlardan fərqli olaraq, bu təlim motivasiyaedici, həvəsləndirici xüsusiyyətlərə malikdir. Tədris prosesində müxtəlif situasiyaların istifadəsi, müxtəlif rollu oyunların təşkili və sinifdən xaric kommunikasiyada istifadə ediləcək ifadələr və qrammatik qaydaların öyrədilməsi dilöyrənənlərin dünyagörüşünün formalaşmasına və dili səlis şəkildə istifadə etmələrinə kömək edir.

Müasir metodlardan biri olan “təbii yanaşma”-nın əsasını qoyan S.Kraşen və T.Terel qrammatikanın tədrisinə qarşı çıxır və səhvlərin tez-tez düzəldilməsinin səhv bir addım olduğunu iddia edirdilər. Onlar qrammatikanın mənimsənilməsi faktını tam şəkildə rədd etmirdi, dilin qrammatika əsasında deyil, daha çox qrammatikanın təbii halda mənimsənilməsini nəzərdə tuturdular. S.Kraşen və T.Terel qrammatikanın mənimsənilməsi ilə bağlı qeyd edirdilər: “Biz dilöyrənənlərin qrammatikanı mənimsəməli olduqları faktını tamamilə rədd etmirik. Təcrübələrimizə əsaslanaraq deyə bilərik ki, qrammatikanın situasiyalarda öyrənilməsi ilə qrammatika daha yaxşı mənimsəniləcək. Fikrimizi qrammatikaya əsaslanan təlimdən daha çox

kommunikasiyaya əsaslanan təlimə cəmləsək, bu, dilin mənimsənilməsi prosesini daha çox irəli aparacaq və mənalı, anlaşılıq şərait yaradacaq” [29, s.71].

S.Kraşen və T.Terel dilöyrənənlər üçün təbii şəraitin yaradılmasını, səhvləri özlərinin düzəltməsini və iştirak etdikləri situasiyalara uyğun bacarıqlarını göstərməklərini istəyirdilər [29].

Qrammatikanın tədrisi ilə bağlı D.Nunan da öz fikrini bildirib. O, dilin öyrənilməsinin mərhələli olduğunu qeyd deyirdi. Asandan çətinə doğru öyrədilməsinin qrammatikanın mənimsənilməsi üçün müsbət fakt olduğunu fikirləşirdi. David Nunan öz məqaləsində bu metodla öyrənməni (sadədən mürəkkəbə doğru) divarın hörülməsi prosesinə bənzətmişdi.

Ən asan qrammatik strukturlar divarın aşağısına yerləşdirilir və yuxarı doğru mürəkkəb olanlar yerləşdirilir. Buradan da gördüyümüz kimi, əgər sadə olan strukturlar yaxşı mənimsənməsə, mürəkkəbləri başa düşmək çətinləşəcəkdir. Qrammatik qaydalar bir-birinə zəncirvari bağlandığı üçün sadə qaydaların ilk öyrədilməsi daha məqsədə uyğundur və bünövrə rolunu oynayır [33].

Qrammatikanın tədrisində hər bir metod və yanaşma istifadə edilərkən müəyyən çətinliklərin yaranması yeni üsulları tələb edirdi. Müasir dövrdə sadələnən nəzəriyyələrdən bəhrələnərək yaradılan yeni metodlar mövcuddur. Hər bir metodun tədrisində ortaya çıxan mənfi və müsbət cəhətlər qeyd edilir, mənfi cəhətlərinin aradan qaldırılması yolları axtarılır. Əgər mənfi cəhətlərin həlli tapılmırsa, bu zaman yeni metodlar axtarılır. Yeni metodların axtarışı dinamik bir prosesdir. Təhsilə qarşı yeni tələblər yarandıqca yeni metodların istifadə edilməsi üçün zərurət yaranır. Müasir dövrün tələbi kommunikasiya, dilin müxtəlif situasiyalarda səliss, dəqiq və sərbəst istifadəsidir. Bu tələbi ödəmək üçün kommunikativ yanaşma ən çox istifadə edilən vasitədir.

1.2. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisinin psixoloji əsasları

Təlim prosesində psixoloji amillərin rolu danılmazdır. Bəzən təlimdə emosional-affekt vəziyyətlərin qeydə alınmaması təlim prosesinin uğursuz

nəticələnməsinə səbəb olur. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisində bir neçə metod və yanaşmanın uğursuz olmasının səbəbi psixoloji amillərin nəzərə alınmaması, onların müsbət tərəfləri, vacib cəhətləri dil tədrisində aşkarlanmaması idi. Psixoloji amillər dərsin gedişatında tələbələrin dərsi başa düşməsinə, onların fəallıqlarına, dərse qarşı maraqlarına təsir göstərir. Qrammatikanın tədrisində kommunikativ yanaşmaya daha çox müraciət edilməsinin əsas səbəbi psixoloji amillərin diqqət mərkəzində saxlanılması və təlim prosesindəki psixoloji maneələrin aradan qaldırmaq üçün cəhd edilməsidir.

Kommunikativ dil təlimində müəllimlər dilöyrənənlərə təsir edəcək psixoloji amilləri nəzərə almalıdırlar. Psixoloji amillər dedikdə, biz bura motivasiya, davranış, təfəkkür, diqqət, şəxsiyyət, yaş kimi amilləri misal göstərə bilərik. Bunlarla yanaşı, hisslər, öyrənmə qabiliyyəti, konfliktli situasiyalarda şagirdlərin reaksiyalarını da aid edə bilərik. Hər biri qrammatikanın tədrisində və kommunikativ dil təlimində müəyyən rol oynayır.

“Ümumi psixologiya” kitabında “psixi hadisələr” adlı bir termin hallandırılıb. “Psixi hadisələr” anlayışına psixi proseslər, psixi hallar və psixi xassələr aid edilir. Psixi proseslər öz növbəsində idrak prosesləri, emosional proseslər və iradi proseslərə bölünür. İdrak proseslərinə duyğular, qavrayış, hafizə, təfəkkür, təxəyyül, nitq və diqqət aid edilir; Emosional proseslərə sevinc, kədər, kin və s. kimi hisslər aid edilir və iradi proseslərə qərar qəbulu, çətinlikləri aradan qaldırmaq, motivlər mübarizəsi və davranışı idarə etmək aiddir. Təlim zamanı psixi proseslərə diqqət edilərsə, bu zaman dərsin gedişatında yarana biləcək problemləri əvvəlcədən müəyyənləşdirmək mümkündür. Qrammatik qaydaların tədrisində idrak proseslərinə nəzər yetirmək lazımdır. Çünki idrak prosesləri gerçəkliyin dərk edilməsi, verilmiş biliklərin qavranılması və işlənilməsi ilə bağlı olan psixi proseslərdir. Bu proseslər verilmiş qaydaların başa düşüb qavranılmasında, uzun müddət yaddaşda qalmasına şərait yaradır.

Psixi prosesin digər bir komponenti emosional proseslərdir. Bura sevinc, kədər, nifrət, məhəbbət kimi hisslər daxildir. Bu proseslər dilöyrənənlərdə real həyatda hər hansı bir hadisəyə qarşı müsbət və mənfi emosiya yaradır, bu da bildiyimiz kimi

onların fəaliyyətinə müəyyən dərəcədə təsir göstərir. Eyni zamanda müəllim-tələbə münasibətini müəyyənləşdirir. Buna görə təlim prosesində emosional proseslərə diqqət etmək lazımdır. İrədi proseslər də təlim zamanı az rol oynamır. İrədi proseslər təlim zamanı verilən tapşırıqların həllində şagirdlərə qərar qəbulunda, yaranmış çətinliklərin aradan qaldırılmasında və öz davranışını idarə etməkdə özünü büruzə verir [8, s.9-10].

Psixi hadisələrin tərkib hissəsi olan psixi hallara gəldikdə onlar ümumilikdə insanın psixi vəziyyətini xarakterizə edir. Belə ki, psixi proseslərin gedişatına və nəticələrinə təsir göstərə, fəaliyyəti gücləndirə və ya ləngidə bilər. Bu hallara qorxu, ümitsizlik, ruhdan düşmə, gümrahlıq, dirçəliş və s. aid etmək olar. Psixi hallar dilöyrənlərin dilə olan münasibətinə, tədris prosesindəki fəaliyyətinə və keçirilən mövzuların qavranılmasına təsir göstərir. Bu kimi halların ön plana gətirilməsi və düzgün şəkildə idarə edilməsi təlim üçün lazımlı şəraiti yaradacaq. Psixi hallar kommunikativ yanaşmada vacib bir mövqedədir. Bu hallar şagirdin təlimə olan münasibətini müəyyənləşdirir, real-həyat situasiyalarında iştiraklarını və davranışlarını idarə edir [8, s.11].

Psixi hadisələrə daxil olan psixi xassələrə şəxsiyyətin istiqaməti, temperamenti, xarakteri və qabiliyyətləri aid edilir. Psixi xassələr hər insan üçün fərqli olduğu üçün şəxsiyyətin psixi xassələri demək daha düzgündür. Çünki psixoloqların apardığı tədqiqatlar göstərir ki, psixi proseslərin inkişaf səviyyəsi, psixi halların fərqliliyi insanın təkrar olunmaz olduğunu göstərir [8, s.11].

Ümumilikdə, təlim zamanı dilöyrənənin xarakter tipi, diqqəti, qabiliyyəti daha çox nəzərə çarpır. Belə ki, xarakter tipini götürsək, psixoloqlar bunlarla bağlı bir çox tip müəyyənləşdirib, lakin K.Yunq tərəfindən irəli sürülmüş ekstravert, introvert və hər ikisinin olduğu ambivert xarakterlərinin təsnifatı daha geniş yayılmışdır. Hər üç tipdə olan insanların xarakterləri təlim prosesində daha çox üzə çıxır. Dərsə olan münasibəti, yoldaşları ilə olan qarşılıqlı münasibəti tələbənin xarakterini əks etdirir. Bu tiplərin nəzərə alınması kommunikativ dil təlimində şagirdlər fəaliyyətə cəlb edildikdə onlara uyğun təlim prosesi, tapşırıq növü seçilir [28].

Ekstravert olan insanlara ünsiyyətçillik, təşəbbüskarlıq, inamlılıq kimi cəhətlər xasdır. Bu tip insanlar təlim prosesində aktiv iştirak edir, daha çevik olur. Dərsə qarşı daha həvəsli olur. İntrovertlər tamamilə əks xarakterə sahibdirlər, belə ki, bu tip insanlar sosial olmurlar, özlərinə qapanır və daima tək olurlar. Onların qrup işində passiv olduğu müşahidə edilir.

Lakin ambivertlər özlərində ekstravert və introvert tipin xüsusiyyətlərini birləşdirir. Bu tip insanlar bəzən çox aktiv olduqları halda, digər tərəfdən passiflik də göstərə bilirlər. Bu tiplərin müəllimlər tərəfindən bilinməsi tədris planının gedişatına böyük təsir göstərir. Tələbələrin xarakteri bilindiyyində onların diqqətin çəkəcək və ya onu hansı şəraitdə daha rahat edəcək mühitin yaradılması mümkün olur.

Digər bir psixoloji amil diqqətdir. Diqqət psixoloji proseslərinin tərkib hissəsidir. Diqqət təlim prosesində öyrədilən biliklərin qavranılmasında, istifadəsində əsas rol oynayan psixoloji bir amildir. Diqqət dərsə olan marağı, dərsi dinləmə ciddiliyini göstərir. Diqqətçil olan tələbələr təlim materiallarını daha tez başa düşür və səlis şəkildə istifadə edə bilirlər. Dilöyrənənlərin diqqətini cəlb etmək üçün kommunikativ dil təlimində mövzu seçimi maraqlı olmalı, həcmi tələbləri ödəməli və mövzunun dil səviyyəsi tələbələrin dil səviyyələri ilə uzlaşmalıdır. Müxtəlif rollu oyunlar, dialoqların təşkili onların diqqətin daha çox cəlb edə bilər. Diqqətin üç əsas funksiyası vardır: seçmə, saxlama və nəzarət. Təlim zamanı izah edilən qrammatik qaydaları və ya öyrədilən lüğəti şagird özünə lazım olanı seçir və daha tez qavrayır. Bu diqqətin seçmə funksiyasıdır. Həmin seçdiyi biliyi qavraması üçün uzun müddət diqqətini ona cəmləməsi saxlama funksiyasıdır. Nəzarət funksiyasında da şagird öz fəaliyyətinin gedişatını nəzarətdə saxlayır. Təlim zaman materialların düzgün təşkili, fəaliyyət növlərinin ardıcılığının müəyyənləşdirilməsi, əyani və texniki materialların istifadəsi, təlim motivasiyasının yaradılması dilöyrənənlərin diqqətini uzun müddət cəlb etmək üçün şərait yaradır [8, s.12].

M.Həmzəyev uşaq xarakterinin üç tipinin adını qeyd etmişdir ki, bunlar akselerant, referdant və infantildir. Hər üç tipin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Akselerant tipdə olan uşaqlar öz bilik səviyyələri ilə seçilirlər və ağıl, intellekt səviyyələri çox yüksək olur. Verilən problemləri həll edərkən əsaslandıqları məntiqə,

soruşduqları düşündürücü suallara diqqət etsək, onların inkişaflarının nə dərəcədə sürətləndiyini görə bilərik. Müzakirə etməyi, fikirlərini bölüşməyi sevirlər. Yaşlarına uyğun olmayan ağıllı baxışları və təmkinlikləri, ağıllı mühakimələri ilə fərqlənirlər. Referdant tipdə olanların psixi inkişafında və əqli inkişafın ləngiməsi səciyyəvi xüsusiyyətdir. Fiziki və psixi cəhətdən sağlam olurlar. Buna görə əqli cəhətdən geri qalan uşaqlardan fərqlidir. Əqli inkişafın ləngiməsinə səbəb kimi ailə, ağır şərait, düşdüyü psixoloji mühiti göstərmək olar. Digər uşaq tipi infantil adlanır. Əgər yeniyetmə və ya böyük məktəbli yaşında olan şagird özünün müəyyən psixi keyfiyyətinə görə həmyaşıdlarından fərqlənsə, yəni davranışları kiçikyaşlıları xatırladırsa, bu zaman onlara infantil (yeniyetmə) deyilir. Bu uşaqlar daha çox ərköyün olur və əzizlənməyi sevirlər. Əqli cəhətdən normal olsalar da, emosional-iradi cəhətdən yetişməmiş olurlar. Asanlıqla təsir altına düşürlər [3, s.43-45].

Yeniyetmə məktəblilərdə ünsiyyətə meyillilik, həmyaşıdları ilə qarşılıq münasibət yaratmağa meyillik özünü göstərir. Təlim prosesinə cəlb edilən dilöyrənənlər izah edilən qaydaları, verilən materialları daha tez qavraya bilir. Təlim fəaliyyətinə cəlb edilən öyrəncilərin idrak proseslərinin inkişafında dəyişikliklər baş verir. İlk olaraq qavrayışında əsaslı dəyişikliklər, zaman, məkan və hərəkət qavrayışı formalaşır. Hafizə də inkişaf edir. Diqqətləri tez-tez yayınır, tələbat və maraq dairələrinin dəyişməsi müşahidə edilir və təxəyyüllərinin inkişafı təlim materiallarını daha səmərəli və yaradıcı şəkildə mənimsəmələrinə şərait yaradır. Təfəkkürləri ümumiləşir, dərin və mücərrəd olur. Yeniyetmələr müstəqilliyə meyilli olur, peşə bacarıqları formalaşır. Nəzəri təfəkkürü, ixtiyari diqqəti yüksək inkişaf edir. Emosional-iradi xüsusiyyətlərinə sahiblənir və hissləri real xarakter daşıyır [5, s. 298-339].

Bununla yanaşı, təlim prosesində konfliktli situasiyalar da qaçılmazdır. Bu kimi situasiyalarda nəzarəti ələ almaq mümkündür. Bu zaman iştirakçıların psixoloji amillərindən xəbərdar olmaq və bu məlumatdan istifadə etmək olar. Bildiyimiz ki, yeniyetməlik yaş dövründə ünsiyyət aparıcı rol oynayır.

Yeniyetmələr bir-biriləri və ətraf mühitlə olan ünsiyyət tərzlərinə görə üç tipə bölünürlər:

1. Adama yovuşmaz– bu tip yeniyetmələr özünə qapanıq olur, ünsiyyət saxlamağı sevmir.
2. Ünsiyyətçilliyə meyilli – Qrup ünsiyyətçilliyindən fərqli olaraq bu tip uşaqlar özlərinə yaxın bildikləri yaşlıları ilə ünsiyyət saxlamağı üstün tuturlar.
3. Qrup ünsiyyətçilliyə meyilli – Bu tip yeniyetmələr insanlarla ünsiyyət saxlamağı sevir, qrupda aktiv şəkildə iştirak edir [2, s.204].

Kommunikativ yanaşmanın tətbiqi zamanı təlim prosesinə təsir edən digər psixoloji amillərə yaş, dil bacarığı, davranış və motivasiya aid edilir. Bu amillər insanlardan asılı olaraq dəyişir. Yaş faktoru dillərin öyrənilməsinə təsir edən amillərdən biridir. Uşaqların yetkinlərlə müqayisədə dili daha yaxşı öyrəndiyinə inanılır. Gənc öyrənənlər daha uzun müddət dili öyrənməyə davam edə bilər. J.Aşer və B.Pris yetkinlərin dildəki qaydaları daha yaxşı şərh edib xatırladıqlarını iddia edirlər. Buna görə də dil tədrisində xüsusilə yeniyetmə və yetkinlər bütün diqqətini təlim prosesinə verə bilər. Hər yaş mərhələsi üçün xüsusi üsullar var ki, onların tətbiqi ilə qrammatika tədris edilir. Hər yaş mərhələsi üçün müəyyən real-həyat situasiyaları seçməklə təlimi daha maraqlı etmək mümkündür [11].

Tədris prosesinə təsir edən digər bir amil dil bacarığıdır. Dil bacarığı deyiləndə dilə nail olunarkən üzə çıxan koqnitiv və hərəkət bacarıqlarının toplusu nəzərdə tutulur [21]. Bu amil motivasiya və dilə münasibətlə sıx bağlıdır. Dil bacarığı dili düzgün mənimsəmək üçün, qrammatik strukturu və lüğət bazasını öyrənmək üçün stimullaşdırıcı rolunu oynayır. Dilləri öyrənmək bacarığının olmaması həmin dilə yiyələnməni çətinləşdirir.

Bəzi insanların dilə yaxşı və sürətli yiyələnməsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu fikir “Xarici dil bacarığı” adlı yanaşmanın əsas konsepti idi. Bu yanaşmanın əsas məfhumu xarici dili öyrənərkən fərdlər arasında fərqlilik yaradan dəyişməz bacarığı ifadə edir. Xarici dil bacarığının tədrisi zamanı effektiv olub-olmaması bu sahədə tədqiqatın aparılması üçün təşvikedici bir amil idi. P.Skehan J.B.Karolun xarici dil bacarığının konsepsiyasının dörd komponentini qeyd etmişdir:

1. Fonemik kodlaşdırma bacarığı (səsləri ayırmaq və fonetik simvollarla əlaqələndirmək bacarığıdır);
2. Sözlərin cümlədə yerinə yetirdiyi qrammatik funksiyalara qarşı həssaslıq;
3. İnduktiv olaraq öyrənmək bacarığı (verilmiş nümunələr əsasında linqvistik strukturları ümumiləşdirmək və nəticə çıxara bilmək bacarığı);
4. Lüğəti əlaqəli tərcümələrlə birlikdə öyrənmək bacarığı.

Bu yanaşma əsasında müasir dil qabiliyyət testinin yaradılması ən təsirgöstərici nailiyyət idi. Bu metodla keçirilən dərslərdə əsas diqqət qrammatik nümunələrin audiolingual metodlarla kommunikativ üsulların istifadə edildiyi siniflərdə tətbiqinə yönəldilmişdi. [39, s.189]

Digər bir psixoloji amil dilə münasibətdir. Dilə münasibət anlayışı dedikdə, şagirdlərin dilə olan inancı və hisslərini nəzərdə tuturuq. Bu cür münasibət birbaşa müəyyənləşdirilə bilmir, amma davranışlar əsasında özünü büruzə verir. Belə ki, şagirdlərin dilə olan marağı bu anlayışa daxildir. Dil şagird üçün maraqlı olduğu müddətcə onu öyrənmək üçün həvəsli olur və təkəcə dərslər zamanı deyil, eyni zamanda dərslərdən kənar da öyrənmək üçün can atır. Dilin tədrisi metodikası da şagirdlərin dilə olan münasibətinə təsir göstərir. Yalnız sinifdə monoton təlimlə dilə yiyələnmək çətindir və bu monotonluq şagirdlərin dilə olan münasibətini dəyişə bilər. Təlim proseslərindəki monotonluğu aradan qaldırmaq üçün kommunikativ yanaşma böyük rol oynayır. Təlim zamanı şagirdlərin marağını oyadacaq situasiyaların yaradılması, tapşırıqların daha əyləncəli işlənməsi onların dilə olan münasibətini müsbət şəkildə dəyişir. Öyrəndikləri məlumatları sərbəst şəkildə istifadə etdiklərində, dilə qarşı qorxu, utancaqlıq kimi hissləri aradan qaldırdıqlarında təlimlərdə daha aktiv olurlar və dili daha effektivli öyrənirlər. Dilə olan münasibət mövcud səriştələrin bir hissəsi kimi təyin edilən mürəkkəb bir məfhum kimi qələmə verilir.

Psixoloji amillərdən biri motivasiyadır. Motivasiya təlim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, motivasiya insanı nəyəsə təşvik edən bir amildir. Motivasiyası güclü olan dilöyrənənlər tədris zamanı yüksək nəticə göstərir. Təlim zamanı bilmək lazımdır ki, tələbələrdə iki cür motivasiya (daxili və xarici)

mövcuddür. Müəllimlər hər iki motivasiya növü ilə tanış olmalı, tələbənin motivasiya edə biləcək amillərin nə olduğunu müəyyənləşdirməlidir.

Daxili motivasiya tələbənin özündən asılıdır, bu, onların dilə olan sevgisindən, hədəf dilin istifadə edildiyi ölkələrə olan marağından irəli gələ bilər. Tələbə həyatda önəmli bir şəxs olmaq istəməsi də daxili motivasiyaya aiddir. Xarici amillərə yüksək qiymət almaq, akademik səviyyədə öyrənmək, kursu keçmək kimi amilləri aid edə bilər. Bu kimi motivasiyaedici amillər xarici şəraitdən asılı olduğu üçün müəllimlərin dərslərindən asılıdır. Təlim zamanı xarici motivasiyaedici amillər nəzərə alınmalıdır.

Penny Ur “A course in language teaching” kitabında qeyd edir ki, dil öyrənmədə uğurlu olan şəxslər heç də hər zaman dili asan qavrayanlar olmur, bu insanlar əksəriyyəti motivasiya ilə bağlı olan tipik xüsusiyyətlərə sahib olanlardır. Həmin xüsusiyyətlərin bəziləri bunlardır:

1. Müsbət tapşırıqönlülük. Bu xüsusiyyətə sahib dilöyrənənlər verilən tapşırıqları uğurla yerinə yetirir və nəticənin düzgün olduğuna inanırlar.
2. Nailiyyət ehtiyacı. Dilöyrənənlər nəyəsə nail olmaq, çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və başladıkları işdə müvəffəqiyyət qazanmaq istəyirlər.
3. Güclü istəklər. Dilöyrənən iddialı olur, çətin tapşırıq, yüksək bilik və yüksək nəticələr üçün davam edir.
4. Dözümlülük. Öyrənənlər təlimdə yüksək dərəcədə zəhmət çəkirlər və hər hansı problem, uğursuzluq onları ruhdan salmır.
5. Hədəfə yönəlmə. Öyrənənlər qarşılarına hər zaman hədəf qoyur, onlara nail olmaq üçün müxtəlif üsullar axtarır, müxtəlif yollarla onlara nail olmağa çalışırlar
6. Anlaşmazlıqlara qarşı dözümlülük. Hər hansı bir material anlaşmaz və qarışıq olduğu zaman dilöyrənən özünü itirmir və narahat olmur. Daha sonra başa düşəcəyini düşünərək səbirli davranır [41, s.275].

Motivasiyası aşağı olan şagirdlər effektiv şəkildə öyrənmir, informasiyanı yadda saxlamır və aktiv olurlar. Bu cür şagirdlərin dərslərə marağı olmur, bu da müəllimə üçün çətinliklər yaradır. Belə bir şəraiti aradan qaldırmaq üçün müəyyən tədbirlər

görmək lazım gəlir. Onları motivasiyalı etmək üçün bir neçə yol mövcuddur. Onlara nəzər salaq:

1. Şagirdləri cəsarətləndirmək: Dərs prosesində şagirdlərin etdiyi tapşırıqlara diqqət etmək, onlarla maraqlanmaq motivasiyaedici bir hərəkətdir. Onların işinin dəyərləndirilməsi şagirdlərdə dərsə qarşı həvəs yaradır. Buna görə müəllimlər onlara qarşı həvəsli davranmalı, etdikləri işlərə düzgün dəyər verməlidir.

2. Dərs fəaliyyətinə cəlb etmək: Şagirdləri cəsarətləndirmək və məsuliyyət öyrətmək üçün onları fəaliyyətə cəlb etmək lazım gəlir. Onlara bir tapşırıq verməklə dərsə cəlb etmək mümkündür. Onlar verilən tapşırıqları etməyə can atır və müxtəlif üsulların vasitəsilə tamamlayırlar.

3. Yaradıcılıqla zəngin bir dərs prosesi yaratmaq: Bu zaman kommunikativ tapşırıqların yerinə yetirilməsi, şagirdlərin yaradıcı tərəfini oymaq məqsəduyğundur. Bu zaman müxtəlif oyunlar, düşündürücü tapşırıqların təşkili onların dilə qarşı münasibətlərini dəyişmək mümkündür. Onlara dərsin gedişatında kiçik video izlətmək, dinləmələri üçün müxtəlif materiallardan istifadə etmək, müxtəlif layihələr keçirmək motivasiyaedici fəaliyyətlərdir.

4. Real həyatla dərsin arasında əlaqə yaratmaq: Bu zaman real-həyat situasiyalarını yaratmaq şagirdlərin marağına səbəb olur. Dərslərin bu yolla keçirilməsi ilə şagirdə bu dilin vacibliyi və dərsdən kənar dili asanlıqla istifadə edə biləcəyi göstərilir. Bu zaman yaradılan situasiyalarda aktiv olurlar və bu kimi situasiyalar onlar üçün maraqlı gəlir. Ən yaxşı üsul rollu oyunlardır. Rollu oyunlar oynanıldığı zaman onlara verilən rollar maraqlarına uyğun olmalıdır. Məsələn, peşələrlə bağlı oyunlar şagirdlər üçün maraqlı gələ bilər. İstədikləri peşənin əşyalarını götürüb ona uyğun öz rollarını təqdim edə bilərlər.

5. Yarışlar təşkil etmək: Şagirdləri qruplar və ya cütlüklər halında bölərək yarışa cəlb etmək onlar üçün maraqlı gələ bilər. Müxtəlif əyləncəli tapşırıqları verərək məsuliyyətə cəlb edildiklərində şagirdlər yoldaşları ilə bildiklərini bölüşürlər. Nəticələrin yaxşı olması onlarda dərsə qarşı həvəs yaradır.

Ümumiyyətlə, təlim prosesi bir çox xüsusiyyəti özündə birləşdirir. Təlim prosesinin düzgün təşkil edilməsi üçün bir çox amil nəzərə alınır. Dilöyrənənlərin yaş

faktoru, onların marağ dairələri, təlimə və yoldaşlarına olan münasibət, dilə olan münasibət və motivasiyaedici amillər ön planda olur. Təlimin təşkilində ilk bu faktorlara fikir verilir. Müasir dövrdə kommunikasiyalı təlim əsas yer tutduğu üçün dilöyrənənlərdə kommunikativ səriştəliyi formalaşdırmaq üçün psixoloji amillər əsas rol oynayır. Bu zaman onları motivasiya etmək, dil bacarıqlarını ortaya çıxartmaq lazım gəlir.

Təlim zaman müəllim dil və qrammatik strukturlarını düzgün üsullarla keçdikdə və dilöyrənənlərdəki bacarıqları üzə çıxardıqda bu, dilöyrənənlər üçün böyük motivasiya mənbəyi olur. Təlim zamanı aparılan tədqiqatlar sübut edir ki, motivasiya ilə öyrənilən biliklər uzunmüddət unudulmur və kommunikasiyada rahat şəkildə istifadə edilir.

Kommunikativ dil təlimində təkə dil materiallarının, dərsliklərin və ya autentik materialların seçilməsi ilə təlim prosesinin planlanması tamamlanmır, bunlara əlavə olaraq, psixoloji amillərin analizi də bu prosesə daxildir. Dərs zamanı şagirdləri maraqlandıran mövzular, onların motivasiyasını yüksəldəcək amillər, şagird-şagird, şagird-müəllim münasibətlərini inkişaf etdirəcək xüsusiyyətlər və şagirdlərin özlərinə və biliklərinə inamsızlığını yox edəcək addımlar atılır. Nəticə olaraq, kommunikativ yanaşmanın digər yanaşmalardan fərqləndirən əsas xüsusiyyət bu yanaşmanın tətbiq edildiyi təlim prosesində psixoloji amillər və emosional-affektiv xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasıdır.

II FƏSİL

ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASININ TƏDRİSİNİN METODİK ƏSASLARI

2.1 Tədrisin əsas pilləsində qrammatik materialların tədrisinin səmərəli yolları

Xarici dil öyrənənlər qrammatikanı öyrənmək üçün müxtəlif növ bilik və bacarıqlara sahibdir. Qrammatikanın düzgün mənimsədilməsi üçün müxtəlif metod və üsullardan istifadə edilir. Dilin öyrədilməsində bir neçə metod və yanaşmanın irəli sürüldüyünü və adlarını artıq ilk fəslimizdə qeyd etdik, hər biri özünəməxsus tərtibatla dilin öyrədilməsi prosesində istifadə edilib.

Qrammatik materialların tədrisinin səmərəli yolları çox problemlə bir məsələdir. Çünki tədris zamanı hər müəllim, hər təlimçinin fərqli yolları ola bilər və tədris üsulu bir-birilə eynilik təşkil etmir. Təlimin keçirildiyi mühit, iştirakçıların fərqli olması, təbii ki, qrammatikanın tədrisinə, təlimin gedişatında müəyyən dəyişikliklərin edilməsinə səbəb olur. Təlim prosesi bir incəsənətdir, təlimçi isə bir sənətçidir.

Qrammatik materialların öyrədilməsi dedikdə məktəblilərin münasibəti fərqli olur. Bəziləri qrammatikanın cəlbedici olduğunu fikirləşdiyi halda, digərləri sıxıcı və çətin olduğunu deyir. Qrammatikaya qarşı münasibətin belə fərqli olmasını bəzən öyrənənlərin psixoloji amilləri ilə əlaqələndirirlər, yəni fikirləşilir ki, onların beyni qrammatikanı tam qavraya bilmir. Digər bir səbəb kimi öncəki illərdə qrammatikanın öyrədilmə üsullarının uyğunsuz və ağır olması iddia edilir. Uyğun olmayan üsullara misal kimi uzun mühazirələri, bir qrammatik qaydanın üzərində çox anlaşıqlı olmayan və hər kəs tərəfindən eyni qəbul edilməyən tapşırıqları aid edə bilərik.

İngilis dilinin qrammatikası ilk öyrədilməyə başlayanda latın dilinin tədrisində istifadə edilən qrammatika-tərcümə metodundan istifadə edilirdi. Buradakı dərslər prosesi qrammatik qaydaların üzərində dayanırdı, qrammatika deduktiv yolla keçirilirdi, yəni öncədən ana dilində izah edilir, quruluşu göstərilirdi. Bundan sonra misallar üzərində izah edilən material tapşırıqlar üzərində tətbiq edilirdi. Ən çox

istifadə edilən üsul tərcümə idi. Ana dilindən cümlələr verilirdi və qrammatik qaydanın əsasında tərcüməsi tələb edilirdi və ya bu proses əksinə həyata keçirilirdi. Dərsin planı bu metoda uyğun şəkildə planlaşdırılırdı.

Nümunə kimi göstərsək, dərsin planı keçmiş sadə zamanın üzərində qurulubsa, qarşıya qoyulan məqsədlər məktəblilərin zaman formasını öyrənməsi, indiki sadə zamanla fərqi başa düşməsi idi. Eyni zamanda bu dərsdə deduktiv yolla keçmiş sadə zaman strukturu və zaman formasının sual, təsdiq və inkar cümlələrindəki formaları göstərilirdi.

Zaman forması cümlə modulları ilə şifahi izah edilirdi və onunla işlənən zərflilər də göstərilirdi. Bu metodla keçirilən dərslərin müsbət cəhətləri yalnız test və tapşırıqlarda özünü göstərirdi, lakin məktəblilər öyrəndikləri qrammatik qaydaları müstəqil şəkildə danışıda istifadə edə bilmirdilər. Bu metodda danışmaq və dinləyib-anlama bacarıqları arxa planda idi, yazı və oxu vərdişləri daha çox inkişaf etdirilirdi. Təbii ki, bu, qrammatika-tərcümə metodunun mənfi xüsusiyyəti idi və dil tədrisində yeni metodları tələb edirdi.

Qrammatika-tərcümə metodu ənənəvi metodlara aid idi. Ənənəvi metodlardan birbaşa metod, şifahi yanaşma və situasiyalı dil təlimi, audiolinqual metodları da göstərə bilərik. Hər biri şifahi danışığa əsaslansa da, müəyyən fərqlərə sahiblər. Birbaşa metod qrammatik-tərcümə metodundan fərqli olaraq, tərcüməni qadağa edir, şifahi təlimə əsaslandığı üçün yazı və oxu bacarıqları arxa plana keçirilir. Verilən materialların tərkibində olan qrammatik qaydalar induktiv yolla izah edilir. Məktəblilər özləri qaydaları müəyyənləşdirməli və başa düşməlidir. Daha sonra ümumi izah verilərək, qaranlıq tərəfləri izah edilir. Burada materialların tədrisi üçün istifadə edilən yollara yüksək oxu, sual-cavab, imla və s. misal çəkə bilərik. Birbaşa metodda dil təbii yollarla öyrənilirdi və qrammatika-tərcümə metodundan sonra ilk metod idi ki, burada lüğət və qrammatika gündəlik istifadə olunan əşyalarla öyrədilirdi.

Dərs gedişatına nəzər salsaq, əgər günün qrammatik materialı zaman formalarıdırsa, bu zaman müəllim danışmaq yolu ilə həmin formaları işlətdiyini və hərəkətlərlə də göstərdiyinin şahidi olacağıq. Belə ki, şəkil və videolar vasitəsilə

hadisələr göstərilir və şagirdlər zaman formalarının necə işləndiyini həm eşidir, həm də görür. Bu yolla öyrədilən qrammatika daha tez qavranılır.

Şifahi yanaşma və situasional dil təlimi, audiolinqual metodu da şifahi nitqin inkişafında böyük rol oynadılar. Şifahi yanaşmada materiallar sadədən mürəkkəbə doğru öyrədilirdi, eyni zamanda bu yanaşmada dərslərin formatı PPP (Göstəriş, Məşq və Tətbiq) formatına əsaslanırdı. Göstəriş mərhələsində müəllim mətn, vizual və ya səs yazma şəklində qrammatikanı təqdim edir. Məşq mərhələsində müxtəlif fəaliyyət növlərindən istifadə edərək şagirdlər öyrəndikləri bilikləri istifadə edərək məşq etdirirlər. Sonuncu mərhələ olan tətbiq mərhələsində artıq şagird dialoq və ya digər fəaliyyət növləri vasitəsilə ilə öyrəndiklərini sərbəst şəkildə tətbiq edir [35, s.54].

Struktural dilçiliyə əsaslanan audiolinqual metod da dili şifahi öyrətməyin tərəfdarı idi [35, s.62]. Bu metod eşidib-anlama əsasında dərsləri keçdiyi üçün səs yazmalar böyük rol oynayırdı. Buradakı təlim prosesi müəllim yönümlü idi və müəllim dərslərin gedişatını idarə edirdi. Dilöyrənənlər materiallara qulaq asaraq başa düşürdülər və verilən tapşırıqları yerinə yetirirdilər. Burada dialoq, buraxılmış boşluqların doldurulması kimi fəaliyyət növləri istifadə edilirdi. Dərs prosesində müəllim şagirdlərə dinləmək üçün kiçik dialoqlar təqdim edirdi, daha sonra dilöyrənənlər həm fərdi olaraq, həm də qrup halında cümlələri təkrar edirdilər. Müəllim bu mərhələdə onların tələffüzünə, intonasiyasına və səlisiyinə fikir verirdi. Qrammatik və fonetik səhvlər dərhal düzəldilirdi. Daha sonra dialoqlar əsasında verilən tapşırıqlar həll edilirdi, belə ki, dialoqda olan cümlələr və əsas sözlərdən istifadə edərək test, buraxılmış informasiyanın bərpası kimi fəaliyyət növləri təqdim edilirdi. Audiolinqual metodda dialoqlar əzbər danışılırdı və bu metodun tərəfdarlarının fikrincə, bu yolla danışmaq bacarığı inkişaf etdirilirdi, lakin yenə də dilin təlim prosesindən işlədilməsində maneələr yaranırdı və şagirdlərdə kommunikativ səriştə formalaşdırılmırdı.

Qrammatikanın bugünkü tədrisində kommunikativ yanaşma daha çox əhəmiyyət kəsb edir. İlk fəsildə qeyd etdiyimiz kimi ingilis dili qlobal bir dilə çevrildiyi üçün insanlar ən çox ingilis dilini öyrənməyə başladı. Lakin dili öyrənməklə yanaşı ünsiyyətdə istifadə etmək də əsas yer tuturdu. Buna görə ingilis

dilini, qrammatikasını, lüğət tərkibini öyrədərkən kommunikativ səriştənin inkişaf etdirilməsi ön planda idi.

Əvvəla, səriştənin nə olduğunu müəyyənləşdirsək, tədqiqatçılar səriştə ilə performans arasındakı əsas fərqi aydınlaşdırıblar. Hər iki anlayışın eyni məna ifadə etdiyi fikirləşilsə də, elə deyil. Səriştə dilöyrənənin özünün sahib olduğu bilikdir, hər hansı bir şeyi etmək üçün mövcud olan görünməyən bir bacarıqdır. Performans isə səriştənin konkret şəkildə görülən və müşahidə edilən formasıdır. Daha aydın izah verməli olsaq, səriştə dedikdə dil bilikləri, onun qrammatikası, lüğət tərkibi və digər dil vahidləri haqqında olan bilikləri nəzərdə tutulur, lakin performans nitq bacarıqları (oxu, yazı, dinləyib-anlama, danışıq) əsasında nümayiş etdirilən biliyi əhatə edir [14, s.43].

Ümumiyyətlə, qrammatikanın tədrisində əsas məqsəd onun sərbəst şəkildə nitqdə işlədilməsi idi. Təlim zamanı öyrədilən biliklərin dərindən şərəitdə də istifadə edilməsinə əhəmiyyət verilirdi. Bunu təmin edən müasir yanaşma kommunikativ yanaşma idi. D.Haymz “kommunikativ yanaşma” üçün öz fikrini belə izah etmişdir: “Kommunikativ yanaşma bizə informasiyanı çatdırmaq və izah etmək üçün kömək edə bilən, eyni zamanda xüsusi məzmunlarla müxtəlif mənaları müzakirə etməyə kömək edən səriştədir”. D.Haymzın irəli sürdüyü nəzəriyyə danışanın kommunikativ şəkildə ünsiyyətə daxil olduğu zaman bilmək istədiklərini tamamilə ifadə edirdi. Ünsiyyət qurarkən iştirakçıların dili düzgün istifadə etməsi, anlaşıqlı və səlis danışması, eyni zamanda qrammatik struktur və lüğət tərkibini möhkəmləndirmələri daha çox diqqət mərkəzində idi [27].

Kommunikativ yanaşma ilə təşkil edilən tədris prosesi tələbəyönümlüdür. Tədris prosesi kommunikativ şəkildə təşkil edilir və müəllimin nəzarəti ilə öyrədilən qrammatik strukturlar ünsiyyət vasitəsilə mənimsədilir. Əlbəttə ki, bu məqsədlər üçün elə situativ mühit təşkil edilir ki, bu zaman dilöyrənənlər aktiv olmalı və öyrəndiklərini müstəqil şəkildə ifadə etməli olurlar. Bu cür şərəitdə qrammatik qaydalar düzgün şəkildə öyrədilir.

Kommunikativ yanaşmadan istifadə edildiyi zaman qrammatik qaydaların induktiv şəkildə izahı verilir. Əgər dilöyrənənlərdə kommunikasiya bazasını

yaratmaq istəyiriksə, ilk öncə onlarda bilikləri formalaşdırmalı, onların istifadəsi üçün lazımi şərait yaratmalıyıq. Kommunikativ yanaşma bizə imkan verir ki, qrammatik qaydaların üzərində dayanaraq kommunikasiya üçün baza yarada bilək. Bu zaman dilöyrənənlərdə aktiv düşüncə tərzini yaratmış oluruq. Belə ki, müxtəlif situasiyalar verildikdə şagirdlərdən öyrəndikləri qrammatik strukturları və sahib olduqları sözləri uyğun şəkildə istifadə etmək tələb edilir. Bu isə onlarda müstəqil düşüncə, fərdi iş bacarığı kimi müsbət faktorların yaranmasına səbəb olur. Əlbəttə ki, bu yanaşmada əməkdaşlığı unutmamaq olmaz. Bu yanaşmanın istifadə olunduğu tədris prosesində şagirdlərin arasında ünsiyyətin yaradılması, onların bir-birilə olan informasiya mübadiləsi müşahidə edilir. Bu yanaşma ilə təşkil edilən tədris prosesinin dilöyrənmədə daha çox motivasiyaedici və müvəffəqiyyətli olduğunu görmək mümkündür.

C.Riçardz metodologiyaya olan müasir yanaşmaların əvvəlki ənənəvi metodların xüsusiyyətlərini kommunikativ dil təliminə əlavə edildiyini qeyd edərək sinif fəaliyyət növlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirib:

1. Qrammatik inkişafı ünsiyyət qurmaq bacarığı ilə əlaqələndirərək şagirdlərin kommunikativ səriştəsini inkişaf etdirilməsinə cəhd edilir. Qrammatika ayrıca öyrədilməsə də, kommunikativ tapşırıqların tərkibində istifadə edilir. Şagirdlər tapşırığı yerinə yetirərkən qrammatik qaydaları əks etdirməlidir;

2. Problemin həll edilməsi, informasiya paylanması ilə bağlı tapşırıqların və rollu oyunların vasitəsilə kommunikasiya, interaqsiya və məna müzakirələri üçün ehtiyac yaradılır;

3. Qrammatikanın deduktiv və induktiv yolla öyrənilməsi üçün imkanlar yaradılır;

4. Şagirdlərin həyat və maraqları ilə əlaqədar olan mövzulardan istifadə edilir;

5. Şagirdlərin öz həyatlarında öyrəndiyi bilikləri dərslər prosesində tətbiq etmələri üçün şərait yaradılır;

6. Təlim materialları şagirdlərin maraqlarını oyatmaq üçün və dilin müxtəlif modellərinin öyrədilməsi üçün autentik mətnlərdən ibarətdir. [36, s.23]

Kommunikativ yanaşma dilin istifadəsində səlisliyi inkişaf etdirmək üçün istifadə edilir. Ümumiyyətlə, səlislik təbii şəkildə dilin istifadəsi deməkdir ki, bu zaman danışan qarşılıqlı olaraq mənalı bir münasibət qurur və kommunikativ səriştədə məhdudiyətləri olmasına baxmayaraq anlaşılıqlı, davamlı kommunikasiyanı qoruyub saxlaya bilər. Səlislik sinifdaxili fəaliyyət növlərinin yaradılması ilə inkişaf etdirilir, bu sinif fəaliyyət növlərində öyrənənlər müzakirə etməli, anlaşmazlıqları düzəltməli, kommunikativ strategiyaları düzgün istifadə etməlidirlər. Səlisliklə yanaşı dəqiqlik də diqqət mərkəzindədir, dəqiqlik düzgün cümlə formalarının, düzgün danışq aktlarının istifadəsi üçün nəzərdə tutulur. Kommunikativ yanaşmada həm səlislik, həm də dəqiqlik vacibdir. C.Riçardz həm səlislik, həm də dəqiqliyə cəmlənən sinif fəaliyyət növlərini bir-birindən fərqləndirmişdir [36, s. 14]:

Səlislik:

1. Dilin təbii istifadəsini əks etdirmək;
2. Kommunikasiyaya nail olmaq;
3. Dilin mənalı istifadəsini tələb etmək;
4. Əvvəlcədən təxmin edilməyən dili emal etmək;
5. Kontekst ilə dilin istifadəsi arasında əlaqə yaratmaq üçün axtarış etmək.

Dəqiqlik:

1. Dilin sinifdə istifadəsini əks etdirmək;
2. Dilin düzgün nümunələrini formalaşdırmaq;
3. Kontekstdən kənar dili məşq etdirmək;
4. Kiçik nümunələrdən istifadə etmək;
5. Dil seçiminə nəzarət etmək.

Dilin səlisliyi üçün təşkil edilən tapşırığa bir nümunə gətirək: müxtəlif dilləri bilən şagirdlər rollu oyun təşkil edir və hər şagird özünəməxsus bir rolu oynayacaq. Həmin rollara qəzaya uğrayan iki maşının sürücüsü, şahidlər və polisler daxildir. Şagirdlər öz aralarında hədəf dili istifadə edərək verilmiş situasiyada öz rollarını icra edirlər.

Dilin səlisliyi üçün yaradılmış digər bir situasiyada müəllim və şagird pulu ödənilmiş məhsulun səhv çıxmasına görə geri qaytarılması ilə bağlı hazırlanan dialoqda öz rollarını müəyyənləşdirirlər. Sahibkar problemin nə olduğunu soruşur və

ödənişin geri qaytarılması və ya yeni bir məhsulla dəyişdirilməsi ilə bağlı söz verir. Şagirdlər qruplara bölünür və bu situasiyaya bağlı dialoq düzəltmək üçün öz fikirlərini bölüşürlər. Siatuasiyanı göstərmək üçün müəllimin təqdim etdiyi dialoqu yenidən düzəldirlər və daha sonra lövhədə təqdim edirlər [36, s.15].

Bu cür situasiyalarla şagirdlər öyrəndikləri dil strukturunu səliss şəkildə istifadə etməyi öyrənir və təcrübədən keçirirlər. Bir-biriləri ilə müzakirə apararaq verilmiş problemi həll etməyə çalışır, bildikləri məlumatları paylaşırlar. Bu yolla əməkdaşlıq edib ünsiyyət yaradırlar. Bu cür fəaliyyət növləri şagirdlərdə kommunikativ səriştəni yaratmaq üçün səmərəli yollardandır.

Dəqiqlik üçün şagirdlər dialoqlarla məşq edirlər. Dialoqlar xüsusi sual cümlələrin düşən tonla deyilməsi ilə bağlı verilib. Sınıf üç qrupa bölünür, qrupun ikisi dialoqları məşq edir, üçüncü qrup isə iki qrupun düzgün intonasiyadan istifadə edib-etmədiklərini izləyir və səhv etdiklərində düzəldirlər. Daha sonra qruplar yerlərini dəyişərək prosesi yenidən təkrarlayırlar. Ən sonda müəllim hər qrupa yaxınlaşaraq dialoqlara diqqətlə qulaq asır, lazım olduqda düzəlişləri edir.

Dəqiqlik və səlislik üçün təyin edilən fəaliyyət növlərini sinifdə istifadə edilərkən onlardan bərabər dərəcədə istifadə etmək tövsiyə olunur. Dəqiqlik üçün olan fəaliyyət növləri səlislik üçün tapşırıqlardan ya əvvəl, ya da sonra gələ bilər. Nümunə kimi desək, şagirdlərin dilin səlisliyi üçün verilən tapşırıqlardakı fəaliyyətlərinə əsaslanaraq müəllim qrammatik və fonetik problemləri aradan qaldırmaq üçün dəqiqlik üçün təşkil edilən tapşırıqlar verə bilər.

Qrammatik qaydaların istifadəsində müxtəlif kommunikativ tapşırıqlar yerinə yetirilə bilər. Kommunikativ tapşırıqların istifadəsində müxtəlif məqsədlər mövcuddur. Məqsədlərdən biri təbii öyrənmədir. Dilöyrənən lazım olan bilikləri tapşırıq əsasında öyrənmiş və istifadə etməklə isə qavramış olur. Məhz bu məqsəd kommunikativ yanaşmanın qrammatikanın tədrisində nəyə görə böyük rol oynadığını göstərir. Metodistlər də bunu sübut edirlər ki, şagirdlər tədris zamanı və ya təbii şəraitdə öyrəndikləri bilikləri sərbəst şəkildə istifadə edir və uzunmüddət yaddaşlarında saxlaya bilirlər. Digər bir məqsəd motivasiya yaratmaqdır. Təlim prosesində öyrəndikləri bilikləri səlis şəkildə tətbiq edən dilöyrənənlər daha da fəal

olur və həvəslənirlər. Kommunikativ tapşırıqlar həmçinin təlim üçün uyğun şəraitin yaradılmasını qarşıya məqsəd kimi qoyur, şagird-şagird və müəllim-şagird əlaqələrin yaradılmasında böyük rol oynayır. Müsbət əlaqələrin yaradılması təlim prosesinin uğurlu tamamlanmasına və istənilən nəticəni əldə etməyə kömək edir [28, s.16].

Tapşırıq növləri fərqlidir, bura buraxılmış informasiyanın bərpası, informasiyanın paylaşılması, şəkil üzərində iş və s. kimi növləri aid edə bilərik. Qrammatikanın bu cür tapşırıqlar əsasında tətbiq edilməsi öyrənənlərdə kommunikativ səriştənin yaradılmasına səbəb olur. Bu da qrammatikanın danışmada düzgün istifadəsinə, cümlə qurulmasına sərf edilən vaxtın azalmasına şərait yaradır. Eyni zamanda fərdi tapşırıqlarla yanaşı qrup və ya cütlər şəklində də tapşırıqlar edilir. Bu cür iş prinsipi öyrənənlərin dili və qrammatik strukturunu mənimsəmələrinə müsbət təsir göstərir. Bir-birilə danışarkən dilöyrənənlər səhvləri özləri düzəldə bilir və bir-birilərini dinləyərkən dilə daha yaxşı yiyələnə bilirlər [30, s.28].

Qrammatikanın tədrisində kommunikativ yanaşma tətbiq edildiyi zaman ilk öncə qrammatik qaydanın kontekstdə necə istifadə edildiyi göstərilir. Danışmada necə istifadə edildiyinin ilkin funksiyadır, daha sonra isə qrammatik forma izah edilir.

Əlbəttə ki, zaman formalarının mənimsədilməsində həyati məqamları da unutmuruq. Onların gündəlik etdiklərini bir-birindən sual-cavab edərək öyrənməklərini istəyə bilərik. Şagirdlər qrammatik strukturları ünsiyyətdə çox istifadə etsələr, qrammatik strukturları daha yaxşı öyrənər və gündəlik həyatda maneəsiz istifadə edə bilirlər.

Qrammatik qaydaların izahları mərhələli şəkildə keçirilir. İlk öncə qrammatik qaydalar təqdim edilir. Sonra qayda halında yenidən izah edilir və işlənmə məqamları ayrılıqda cümlələrlə göstərilir. Bundan sonra artıq öyrənənlərin tapşırıqlar vasitəsilə işlətmələri istənilir. Müəyyən tapşırıq növləri, şəkillər, dialoqlar şəklində müxtəlif fəaliyyət növləri istifadə edilir.

U.Litlvud kommunikativ fəaliyyət növlərini 2 yerə bölmüşdür:

1. Kommunikasiyadan öncəki fəaliyyət növləri
2. Kommunikativ tapşırıqlar

U.Litlvudun fikrinə əsasən kommunikasiyadan öncəki fəaliyyət növlərində müəyyən strukturlar öyrədilir, həmin strukturlar ayrıca məşq etdirilir. Bu, bir növ kommunikasiyaya hazırlıq mərhələsi kimi sayıla bilər. Kommunikativ tapşırıqlarda isə artıq rollu oyunlar, dialoqlar təşkil edilir. Kommunikasiyadan öncəki fəaliyyət növlərində öyrədilən strukturların istifadə edilməsi tələb edilir. Bu fəaliyyət növləri üçün yaradılmış olan situasiyalarda rahat şəkildə ünsiyyət yaradılır, öyrənənlər sərbəst şəkildə xarici dildə danışa bilərlər [30, s.85].

Kommunikativ tapşırıqların istifadəsi zamanı bir neçə prinsip nəzərə alınır. Tapşırıqlar yerinə yetirilərkən dilin öyrənilməsinə yönləndirilən real ünsiyyət qurulur. Dilöyrənənlərin öyrəndiklərini tətbiq etməsi üçün şərait yaradılır. Dilin istifadəsində səlislik və dəqiqliyin nəzərə alınması üçün imkanlar yaradılır. Dilin istifadəsində özünü büruzə verən dörd nitq fəaliyyət vərdişlərinin (danışmaq, oxu, eşidib-anlama, yazı) birlikdə tətbiqinə imkan verilir [35, s. 95].

Tədqiqat obyektimiz tədrisin əsas pilləsi olduğu üçün burada istifadə edilən səmərəli yollar fərqli olur. Burada yeniyetmə olan şagirdlərə keçirilən qrammatik materialların düzgün və kommunikativ halda necə mənimsədilməsi və dilöyrənənlərin qrammatik strukturu nə dərəcədə mənimsəyib qarşılıqlı ünsiyyətdə işlədə bilməsi diqqət mərkəzindədir.

M. Kanal və M. Svan kommunikativ yanaşmanın dörd bacarıqdan ibarət olduğunu qeyd edirdilər. Kommunikativ yanaşmanın ibarət olduğu dörd səriştə bunlardır:

1. Qrammatik bacarıq
2. Sosiolinqvistik bacarıq
3. Diskursiv bacarıq
4. Strateji bacarıq [32, s.89].

Kommunikativ yanaşmaya daxil olan bu dörd bacarığın özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. N.Xomski qrammatik bacarığı linqvistik bacarıq da adlandırır [35, s.89]. *Qrammatik bacarıq* dillərin ümumi quruluşunu əks etdirir. Bura dilin qrammatik, fonetik qaydaları, orfoqrafiyası, leksik tərkibi daxildir. Eyni zamanda

sözlərin cümlə tərkibində işlənməsi və məna növləri də aid edilir. Bu bacarıq dili istifadə edənlərə öz biliklərini və bacarıqlarını sadə sözlərlə ifadə etməyə kömək edir.

Sosiolinqvistik bacarıq dilin müxtəlif sosiomədəni qaydaları haqqında məlumatları özündə birləşdirir. Bu bacarıq dili uyğun şəkildə istifadə etmək üçün yol göstərir. Dilin uyğun olması dedikdə, mövzunun, ünsiyyətin və bir-biri ilə danışan insanların arasındakı münasibət nəzərdə tutulur. Təbii ki, dili uyğun istifadə edib-etməmək həmin dildə olan tabu sözləri və nəzakət indekslərini bilib-bilməməkdən asılıdır.

Kommunikativ yanaşmaya daxil olan digər bir bacarıq *diskursiv bacarıqdır*. Bu bacarıq sosial kontekstdə dilin istifadəsi ilə bağlıdır. Burada iki elementə fikir verilir: koheziya (struktur) və məna əlaqəliliyi. Bu bacarıq iki elementin iştirakı ilə dilin sosial situasiyada işlənməsini, söz, ifadə və cümlələrin nitq, söhbət, poeziya, məktub və məqalələrdə uyğun formada işlənməsini tələb edir.

Strateji bacarıq isə ünsiyyət zamanı yarana biləcək problemi aradan qaldırmaq üçün lazım olan dil biliklərinin düzgün istifadəsidir. Məsələn, xarici səbəblərə görə ünsiyyət uğursuz olursa, bu zaman dili istifadə edən şəxs ünsiyyəti necə bərpa edəcəyini bilməlidir. Əgər danışmaq anlaşılmazdırsa, dilöyrənən bu zaman onu başa düşməyin yollarını axtarmalıdır. Bu yollara təkrar, jestlərin istifadəsi, daha yavaş danışığı nümunə kimi deyə bilərik [12, s.96].

Dil öyrədilərkən bu bacarıqlar nəzərə alınmalıdır. Kommunikativ yanaşma kommunikasiyaya əsaslandığı üçün dilin qrammatik quruluşu ilə yanaşı, sosiomədəni, diskursiv və strateji bacarıqları da aşılamaq lazımdır. Qrammatik bacarıq kommunikativ yanaşmanın əsas bacarığı sayıla bilər, çünki dilin qrammatik və linqvistik strukturunu bilməsək, digər bacarıqlara yiyələnmə bilmərik. Buna görə hər bir bacarıq diqqət mərkəzində olmalıdır.

Qrammatikanın tədrisində istifadə edilən materiallardan biri dərsliklərdir. Dərsliklər həm müəllim, həm də şagirdlər üçün rəhbər rolunu oynayır. Dərsliklər özündə qrammatik qaydaları, müvafiq lüğət bazasını, fərqli tapşırıq və yoxlama testlərini özündə birləşdirir. Dərsliklər müəyyən sillabus əsasında hazırlandığı üçün içerisindəki mövzular zəncirvari bir-birilə əlaqəlidir. Dərslik müəllim üçün rəhbər,

dəstək, mənbə kimi rol oynayır. Bu materiallar dərs zamanı nəyi öyrətmək lazım olduğunu və bir dərs ərzində hansı detalları öyrətmək lazım olduğunu göstərir. Təbii ki, materialların ardıcılığı üçün çox köməyi olur.

N.Qrant dərsliklərlə bağlı fikrini bölüşərək qeyd deyirdi ki, dərsliklər şagirdlərə dili sinifdə işlətmək imkanı verməklə problemləri həll edirlər [24]. P.Ur dərsliklərlə bağlı müsbət cəhətlərə dərsliklərin hazır mətn və tapşırıqlardan ibarət olmasını və şagirdlərə sərbəstlik verməsini əlavə edirdi [41]. Sərbəstlik verməsi ilə bağlı daha açıq desək, dərsliklərin artıq hər şeyi özündə birləşdirməsi şagirdlərin müəllimdən asılılığını azaldır. Bu halda müəllim dərslikdən istifadə etmək yolu ilə tapşırıqlarını verə bilər.

Dərsliklərin qeyd edilən üstünlükləri ilə yanaşı, mənfi cəhətləri də mövcuddur. Qrammatikanın tədrisində yalnız dərsliklərə arxalana bilmərik. Bu cəhət təlim prosesində məhdudiyətlərə səbəb ola bilər. P.Ur dərsliklərin təkə üstünlüklərini deyil, həmçinin mənfi cəhətlərini də qeyd edir. Dərslik ilk növbə də, qənaətbəxş olmaya bilər. Bildiyimiz kimi, hər sinifdə fərqli dil ehtiyacları olan şagirdlər var. Hər kəs yalnız dərsliklərdən istifadə etməklə dil ehtiyaclarını aradan qaldıra bilmir. Həmçinin dərsliklərdəki mövzular maraqsız və müasir dövrün tələblərinə cavab verməyə bilər. Bu zaman dərsin gedişində çətinliklər qaçınılmaz olur. Dərsliklərin hamısı fərqli mövzu və ya materiallardan ibarət olsa da, tərtibatı eynidir. Dərsliklər eyni qaydalar əsasında təşkil edilir, tapşırıq növləri, məsələnin qoyuluşu eyni olur. Bu da çərçivədən kənara çıxmağa icazə vermir.

Bu kimi əlverişsiz tərəflərinə əlavə olaraq, dərsliklər qrammatikanın kommunikatıvyönümlü tədrisinə mane ola bilər. Müasir dövrdə dərsə qoyulan tələblərdən biri şagirdlərdə kommunikatıv səriştəni inkişaf etdirməkdir. Yalnız dərsliklərlə keçirilən təlim proseslərində bu səriştəni inkişaf etdirmək çətinidir. Dərsliklərdəki tapşırıqlar, lüğət bazası və qrammatika ilə kifayətləndikdə, şagirdlər real-həyat situasiyalarından uzaq qalır və dili istifadə edə bilmir. Buna görə dərsliklər sadəcə yolgöstərici bir rol oynamalıdır.

Ünsiyyətə əsaslanmaq üçün dərs prosesində dərsliklərdən kənar bir çox materiallardan istifadə edilir. Bu cür materiallarda autentik materiallar üstünlük təşkil

edir. Autentik materiallar dedikdə, bura əşyalar, orijinal dildə kitab, qazet, jurnal, film, dvd, cd materiallarını aid edə bilərik. D.Nunanın fikrinə əsasən autentik materiallar dilöyrənənlərə dili ünsiyyətdə sərbəst işlətmək üçün geniş imkanlar verir. D. Nunan “autentik materiallar” anlayışına müxtəlif televiziya və radio proqramlarını, müsahibələr, elanlar, müxtəlif növ söhbət verilişlərini, hekayələr kimi hissələri daxil edir. [33, s.79-80].

Kommunikativ yanaşmada qrammatik qaydalar həyatla əlaqələndirilən şərait daxilində tətbiq edilərək başa salınır. Bu şəkildə keçirilən dərstdə autentik materiallar daha çox istifadə edilir [30, s.2-3].

Autentik materiallar maraqlı və motivasiyaedici olduğu üçün istifadəsi əlverişlidir. Bu cür materiallar dilöyrənənlərin maraq və ehtiyaclarına əsasən seçilir. Materialların yığılması, istifadə ardıcılığı təlim prosesinin məqsədinə uyğun seçilir. Bu zaman öyrədilməsi lazım olan qrammatik qaydaların əhatə edilməsinə də fikir verilir. Qaydalar nə qədər hərtərəfli izah olunarsa, öyrənmə prosesi bir o qədər uğurla nəticələnər. Həmçinin autentik materialların istifadəsi ilə dilöyrənənlər dil bacarıqlarını inkişaf etdirə bilərlər.

Autentik materiallar təkcə məqsəd və dil ehtiyaclarına görə deyil, eyni zamanda dilöyrənənlərin yaşlarına uyğun seçilir. Bu zaman fəaliyyət növləri, materialların çətinlik dərəcəsi ilə yaş faktoru bir-biri ilə uzlaşmalıdır. Materialların seçimində digər bir amil isə dil səviyyəsidir. Öyrənənlərin dil səviyyəsinin bəlli olması materialların uğurlu tətbiqinə böyük təsir göstərir və materiallara daxil edilən və ya ediləcək detalların ardıcılığı buna görə müəyyənləşdirilir.

M.Svan autentik materiallar haqqında belə bir fikir qeyd edir: “Autentik materiallar şagirdlərə dili real həyatda istifadə etmək imkanı verir və onlara dili mənimsəmə prosesinin irəliləməsi üçün etibarlı linqvistik dil bilikləri aşılır.” [40, s.85]

Həqiqətən, autentik materiallara daxil edilən veriliş, səsyazma, kitab, qazet, jurnal və digərləri hədəf dildə hazırlanmış və pedaqoji məqsədi olmayan vasitələrdir. Həmçinin bu materiallar real həyatda işləniləcək dil vahidlərini birləşdirən,

dilöyrənənlərə qrammatik strukturları düzgün şəkildə istifadə etməyə, müvafiq lingvistik vahidlərin işlədilməsinə kömək edən materiallardır.

Autentik materialların təlim prosesində istifadə edilməsinin bir neçə üstünlükləri vardır. Bu tip materialların sayəsində şagirdlər real diskursa şahidlik edir və onun həqiqi iştirakçısına çevrilirlər. Materiallar şagirdlərin dil öyrənməsi üçün əsas motivasiya mənbəyidir, bu, onları dili öyrənməyə həvəsləndirir və dil öyrənərkən bir çox yeni məlumatlar əldə edirlər. Autentik materiallar real həyatda baş verən hadisələri əhatə etdiyi üçün şagirdlərin dünyagörüşünün artmasına səbəb olur. Dərs zamanı istifadə edilən və yalnız pedaqoji məqsədlə hazırlanmış dərsliklərdə həyati hadisələr tam əhatə edilmədiyinə görə autentik materiallar bu boşluğu doldurmaq üçün istifadə edilir. Autentik materiallar sayəsində dilöyrənənlər dilini öyrəndikləri ölkənin mədəniyyəti, insanları və görməli yerləri haqqında məlumatlanırlar ki, bu da onlara həmin ölkəyə səyahət etdikləri zaman kömək edə bilər.

Autentik materiallar dildə baş verən dəyişiklikləri və dilin müxtəlifliyini əks etdirdiyi üçün dilöyrənənlər istənilən situasiyada baş verəcək dəyişiklərə hazırlıqlı olurlar. Kitab, qəzet və jurnal kimi materialların oxunması şagirdlərin qrammatik qaydaların işlənməsindəki fərqlərlə tanış olmasına və onları nəzərdən keçirərək lazımlı məlumatları az vaxt ərzində tapıb vurğulamasına kömək edir.

Eyni zamanda autentik materiallar pedaqoji materiallarda olmayan fərqli növ və dil üslubları ilə zəngin olduqları üçün bu materialların istifadəsi çox əlverişlidir. Autentik materialların istifadəsi zamanı müəllimlər şagirdlərlə interaqsiya (qarşılıqlı əlaqə) yaradır, bu zaman onlarda kommunikativ vərdişləri inkişaf etdirir və onları dili danışmaq üçün cəsarətləndirir. Autentik materialların dili və quruluşu şagirdlər üçün əlverişli bilik mənbəyi sayılır, bu materiallar dil daşıyıcıları tərəfindən hazırlanır. Bu materialların köməyi ilə şagirdlər ingiliscə danışanda özlərinə güvənir və sərbəst olurlar.

Həmçinin autentik materialların digər müsbət bir tərəfi odur ki, müəllimlər şagirdlərə müxtəlif situasiyalarda iştirak etmək üçün kömək edir və onları uğurlu kommunikasiyaya hazırlayır. Autentik materiallar dilöyrənənlərin hədəf dildə yeni

ətraf mühitə qarşı olan narahatlıq dərəcəsini azaltmağa da kömək edir [32]. Bu materialların nə qədər uyğun olmasına da diqqət edilir.

Qeyd edildiyi kimi autentik materialların öyrənilməsi əyləncə xarakteri daşıyır və bu, dilöyrənənlərin diqqətin daha çox cəlb edir. Buna görə də, materiallar dərslə əlaqələndirilməli və dilöyrənənlərin maraqlarına uyğun şəkildə tərtib edilməlidir. Məsələn, əgər şagirdlər filmləri və ya musiqini sevirsə, bu zaman bu mövzunu əhatə edən materiallardan istifadə etmək lazımdır. Mənimsədikləri bilikləri həm qrup, həm fərdi şəkildə tapşırıqları yerinə yetirərək təlim prosesinə tətbiq edirlər.

Kommunikativ dil təlimi şagirdyönümlü olduğu üçün mövzu seçimi onların maraqlarına əsaslanmalıdır. Digər problemlə məsələ materialların həcmidir. Materialların həcmi dərslə gedişatına böyük təsir göstərir. Belə ki, əgər materiallar çox uzun olarsa, bu, dərslə sıxıcı olmasına və öyrənənlərin diqqətlərinin yayınmasına səbəb ola bilər. Buna görə mövzunun uyğun olması ilə yanaşı, həcmində də fikir vermək vacibdir.

Beləliklə, qrammatikanın tədrisində autentik materialların rolu əvəzənilməzdir. Autentik materiallar danışmaq, eşidib-anlama, oxu və yazı vərdişlərinin inkişafında böyük rol oynayır və hər bir vərdişin inkişafında istifadə edilən materiallar müvafiq qrammatik qaydaların, cümlə strukturunun, sözlərin kontekstdə müxtəlif cür işlənməsi ilə seçilir. Bu da dilöyrənənlərin müxtəlif vasitələrlə biliklərini möhkəmləndirməsinə, təcrübədən keçirməsinə və bunun vasitəsilə yeni məlumatlar əldə etməsinə kömək edir. Təlimlərin bir çoxunda autentik materialların istifadəsi müxtəlif mövzuların tətbiqində, şagirdlərin qarşılıqlı ünsiyyətində, onların hədəf dilə qarşı motivasiyasının artmasında əsas rol oynayır. Autentik materiallar vasitəsilə dialoq, rollu oyunlar, məlumatların tamamlanması və s. kimi fəaliyyət növlərindən istifadə edilir. Bəzən şagirdləri qruplara bölərək kiçik yarışlarla biliklərini cəld və dəqiq şəkildə tətbiq etmələrinə şərait yaradılır.

Qrammatikanın tədrisində şəkil, video, kartlardan geniş istifadə edilir. Dərslə gedişatında keçirilməsi gözlənilən qrammatik qaydaların göstərilərək öyrədilməsi daha əlverişli olduğunu fikirləşilir. Müəllimlər kitab, onlayn şəkildə götürülmüş materiallardan istifadə edə bilər. Bu şəkillər kiçik kart və ya böyük kart şəklində ola

bilər. Tək çap formada deyil, həmçinin müəllim lövhədə çəkməklə izah verə bilər. Bu kimi şəkillər müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilir.

Şagirdlərin öyrəndikləri məlumatları istifadə etmələri üçün oyunlar təşkil etmək olar və ya qruplar, cütlüklər şəklində şagirdləri bölərək kiçik yarışlar hazırlamaq olar. Şəkillər əsasında müzakirələrin aparılması şagirdlər arasında ünsiyyətin yaranmasına və kommunikativ əlaqə yaratmalarına şərait yarada bilər. Videoların istifadəsi də müsbət qarşılır. Video vasitəsilə qaydaların izahı mümkündür. Bu zaman qrammatika deduktiv yolla izah edilir, illustrasiya ilə göstərilir.

Kommunikativ yanaşmaya əsaslanaraq qrammatikanın izahı üçün tək yuxarıda saydığımız yollar deyil, həmçinin rollu oyunların da böyük rolu vardır. Rollu oyunlar şagirdlərdə böyük maraq oyadır, onların diqqətin cəlb edir və aktiv iştirak etmələrinə şərait yaradır. Rollu oyunlar şagirdə real-həyat situasiyalarını canlandırmağa, bir-birilə ünsiyyət yaratmalarına şərait yaradan bir üsuldur. Bu üsul şagirdlərdə özlərinə inamı artırır, dili daha sərbəst şəkildə istifadə edilməsinə kömək edir. Eyni zamanda həyatları və sosial situasiya ilə əlaqədar müxtəlif təcrübələr qazanır. Rəhbərlik, müsahibə və sosial interaqsiya ilə həqiqi kommunikasiya bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Van Ments qeyd edir ki, rollu oyun kommunikasiyanın bir növüdür. Real olmayan, amma real həyatla bənzərliyi olan bir formadır və bu forma imkan verir ki, şagirdlər bir-biri ilə ünsiyyət yarada bilsin. Şagirdlər rollu oyunlar vasitəsilə fiziki bacarıqlar, məntiqi düşüncə, kinestetik anlamı inkişaf etdirir. [42]

C.Doti və M.Lonq real həyata əsaslanan tapşırıqlarla bağlı belə bir fikir irəli sürürlər: “Yeni bilik real-həyat hadisələri və fəaliyyət növləri ilə birləşdirilsə, o zaman uzunmüddətli yaddaşda daha çox qalar.” [20, s.58]

Bu fikri kommunikativ dil təliminin keçirildiyi dərslərin uğurlu olması ilə sübut edə bilərik. Dil tədrisində real-həyat situasiyalarının işlənməsi şagirdlərin dili sinifdən kənar da işlətməsinə şərait yaradır. Keçirilən qrammatik qaydaların sərbəst şəkildə istifadəsini təmin edir.

Kommunikativ yanaşmanın tətbiqindən əvvəl yerli məktəblərimizdə ingilis dili dərsləri ənənəvi üsullarla keçirilirdi. Burada keçirilən təlimlərin xarakterik xüsusiyyətlərini göstərə bilərik.

1. Yeni sözlərin tərcümələrinin öyrədilməsi və qrammatik qaydaların ana dilində izah edilməsi – Təlim prosesində ana dili istifadə edilirdi, bu zaman izahlar ana dilində verilir, şagirdlər bu halda öyrəndiklərini sərbəstə şəkildə istifadə edə bilmirdi.
2. Təlim materialların azlığı - dərslər zamanı istifadə edilən materiallar dərslərlər və test kitabçaları ilə məhdudlaşdırılırdı. Bu materialların əsasında dərslər keçirilirdi. Əlavə materiallar istifadə edilmirdi, bu da təlim prosesin əldə olan materiallarla məhdudlaşdırıldığının göstəricisi idi.
3. İKT-in olmaması – texnoloji aparatların olmaması da mənfi bir cəhət idi. Materialların əksikliyinə bir səbəbi də elə İKT-in olmaması idi. Məktəbin yaxşı təchiz edilməməsi dərslər prosesinə mənfi təsir göstərən amillərdən biridir.
4. Monoton dərslər - Hər dərslərin eyni üsullarla, eyni ardıcılıqla keçirilməsi sıxıcı olmasına, şagirdlərin dilə qarşı motivasiyasının itirməsinə səbəb olurdu. Diqqətləri yayınır və dərslərə qarşı laqeyd münasibət göstərirdilər.

Bu kimi problemlər dilin mənimsənilməsində mənfi xüsusiyyətlər idi. Bu cür keçirilən dərslər prosesi uğursuz nəticələnirdi və şagirdlər dilə tam yiyələnmə bilmirdi. Bir dili kommunikativ səriştəni inkişaf etdirmədən tam halda öyrənmək qeyri-mümkündür. Buna görə kommunikativ yanaşmanı əsas səriştə kimi inkişaf etdirmək üçün səmərəli yolları tapmalı və istifadə etməliyik, bu məqsədlə təlimlər keçirilməli, dil tədrisində bu cür xüsusiyyətlərə diqqət edilməlidir.

2.2. İngilis dilində qrammatik materialların mənimsənilməsinə xidmət edən çalışmalar sistemi

İngilis dilinin qrammatikasının tədrisində kommunikativ səriştəni inkişaf etdirmək üçün istifadə edilən çalışmalar böyük rol oynayır. Çalışmaların seçimində qarşıya qoyulan müəyyən tələblər var. Bəziləri ilə tanış olaq:

1. Kommunikativyönümlü olmalıdır.
2. Autentik xarakter daşmalıdır.
3. Dili real həyatda istifadə edilməyə yönəlməlidir.
4. Şagirdləri ünsiyyətə cəlb etməlidir.
5. Qrup və cütlüklərlə işləmək bacarığını yaratmalıdır.
6. Sosio-mədəni faktorlarla zəngin olmalıdır və s.

Kommunikativ tapşırıqların seçilməsinə qoyulan tələblərlə yanaşı, istifadə edilməsində müəyyən məqsədlər mövcuddur:

1. *Kommunikativ tapşırıqlar “Bütün tapşırıq boyunca” məşq edilməsi ilə təmin edir.*

Tapşırıqlar adətən hissə-hissə bölünüb tətbiq edilirdi, lakin kommunikativ tapşırıqlar bütöv halda tətbiq edilir. Burada tapşırıqlar dilöyrənənlərin dil səviyyəsinə uyğun seçilir, kommunikativ səriştənin inkişafına yönəlir və bütün tapşırıq boyunca şagirdlər bacarıqlarından istifadə edir.

2. *Kommunikativ tapşırıqlar motivasiyanı təkmilləşdirir:*

Dilöyrənənlərin ortaq məqsədi kommunikasiyada bir-biriləri ilə ünsiyyət qurmaqdır. Onların dil öyrənmək üçün motivasiyası sinifdaxili öyrənmənin onların ortaq məqsədlərinə uyğun gəlməsidir. Motivasiya uğurlu addımlarla həmin məqsədə nail olmaq üçün dilöyrənənlərə kömək edir.

3. *Kommunikativ tapşırıqlar dili təbii öyrənməyə icazə verir:*

Dili öyrənmək şagirdin daxilindən gələn bir fəaliyyətdir. Müəllimlər onların tez-tez baş verən məyusluqlarını bildiyinə görə bəzi amillər müəllimlərin pedaqoji nəzarətlərindən kənara çıxır. Dil öyrənilməsinin bir çox faktorları təbii proses zamanı

baş verir, buna görə kommunikativ fəaliyyət növləri ümumi öyrənmə prosesinin vacib bir hissəsinə təşkil edir.

4. Kommunikativ tapşırıqlar öyrənmə prosesini dəstəkləyən bir kontekst yarada bilir:

Kommunikativ tapşırıqlar şagirdlərin və şagirdlərlə müəllimlərin arasında müsbət humanistləşdirilməsinə və şagirdlərin öyrənmək üçün sərf etdikləri zəhmətlərini dəstəkləyən şəraitin yaradılmasına kömək edə bilir [30, s.17].

U.Litlvud kommunikativ tapşırıqları 1) funksional və 2) sosial-interaktiv olmaqla iki yerə bölür [30, s.20].

Funksional tapşırıqlar kommunikativ bacarıqlara əsaslanır, belə ki, bu tip tapşırıqlarda müəllim bir problem qoyur, şagirdlər onun öhdəsindən gəlməyə çalışır və kommunikasiya vasitəsi ilə problemlə bağlı fikirlərini bölüşürlər. Funksional tapşırıqlar dilin istifadəsinə görə 4 yerə bölünür:

1. Məhdud əməkdaşlıqla informasiyanın paylaşılması;
2. Qeyri-məhdud əməkdaşlıqla informasiyanın paylaşılması;
3. İnformasiyanın paylaşılması və emalı;
4. İnformasiyanın emalı.

Yuxarıda sadalanan qruplarda informasiya paylaşmaq üçün dilin istifadəsi və informasiyanın emalı üçün dilin istifadəsinə əsasən müəyyənləşdirilib. Funksional tapşırıqlarda şagirdlər qrup və ya cütlərlə işləyir, bu zaman informasiyanın paylaşılması, problemin həlli diqqət mərkəzində olur. Bu növ tapşırıqlarda öyrədilən qrammatik materialların istifadə edilməsinə fikir verilir. Funksional tapşırıqlar üçün nümunələrə baxaq:

1. Şagirdləri qruplara bölərək onlara cüzi fərqlərə sahib şəkillər verilir. Bu tapşırıq növündə qruplar fərqləri tapmalıdır. Qruplararası yarış təşkil edilir. Qrup nümayəndəsi verilmiş şəkillərdən birini götürərək lövhəyə çıxır, yerdə qalan qruplar həmin şəkli təxmin etməlidir. Bu zaman aşağıdakı suallar istifadə edilir:

- Where is...?
- Is there ... on/in/under the...?
- Is there a...?

- What color is...?

2. Şəkillərlə digər bir fəaliyyət növü belə qurulur: Cüt şəkillərin müəyyənləşdirilməsi. Belə ki, şagirdlərə şəkil kartlar paylanılır və müəllim şagirdlərdən birinə həmin kartlardan birinin oxşarını verir. Digər şagirdlər həmin şəkli müəyyənləşdirmək üçün əlindəki şəkillərdə gördüklərini sual şəkildə verməyə başlayır. Bu zaman verilən suallara aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik:

- What is s/he doing?
- There is / are ...
- Is there ... in front of / behind / next to ...?

Yuxarıda göstərilən tapşırıqlarda şagirdlər ümumi və xüsusi sual cümlələrinin quruluşundan istifadə edir, sözlərini işlədirlər. Bu cür fəaliyyətlə qrammatik strukturları rahatlıqla işlədirlər. Eyni zamanda şagirdlərin arasında ünsiyyət yaranır və kommunikativ səriştələri inkişaf edir, qarşılıqlı ünsiyyət vasitəsilə dil bacarıqlarını məşq edirlər.

3. “Uyğunlaşan cütlər”- bu məşğuliyyətdə müəllim indiki zaman felləri və həmin fellərin keçmiş zamandakı formalarından ibarət kartlar hazırlayır. Daha sonra kartları qarışdırır və tərs şəkildə yazı stolunun üstünə qoyur. Şagirdlər sıra ilə gəlir 2 kart seçir, əgər kartlardakı fellər eynidirsə, həmin fellə cümlə qurmalıdırlar. Cümlə qura bilməsə, uduzur və yerlərinə keçirlər. Ən çox cavab verən isə qalib gəlir.

4. Digər bir oyun “Mən gənc olanda” adlanır. Burada şagirdlər uşaq vaxtlarında etdikləri məşğuliyyətləri və ya keçmişdə fərqli olanlar haqqında danışmağa başlayır. Məsələn: “Gənc olduqda velosiped sürməyi sevirdim.” və ya “Gənc olduqda evimizin yanında mağaza vardı.” – kimi cümlələr işlədərək ünsiyyət qururlar.

Digər kommunikativ tapşırıq növü sosial-interaktiv növdür. Bu cür tapşırıq növlərində real həyat situasiyalarına daha çox yer verilir. Funksional tapşırıq növündən fərqli olaraq, sosial-interaktivdə dildən ünsiyyət dili kimi istifadə olunur. Bu tapşırıqların köməyi ilə sosial mühit yaradılır və bu mühitdə hər şagirdin öz məsuliyyəti olur. Bu tapşırıq növünə rollu oyunları misal çəkə bilərik.

Rollu oyunlarla yanaşı, simulyasiya da mövcuddur. Hər ikisində rolların olması bəzən onların qarışdırılmasına səbəb olur. Rollu oyunlardan fərqli olaraq simulyasiya

oyunlarında hər şey süjet xətti ilə keçirilir. Bura hər hansı bir əsərin canlandırılmasını nümunə kimi göstərə bilərik [22].

Rollu oyunlar real həyatla daha çox əlaqədardır. Rollu oyunlar sosial mühit yaratmağa kömək edir. Şagirdlərlə iki yolla rollu oyunlar təşkil oluna bilər. Onlardan bir situasiya yaratmalarını, öyrəndikləri lüğət və qrammatik materialları istifadə etmələrini tələb edə bilərik. Belə situasiyalara restoran, alış-veriş mərkəzləri, mağaza və ya konsert kimi yerləri təqdim edə bilərik. Bu zaman şagirdlər həmin başlıqlardan birini seçib ona uyğun dialoqunu qurub rollarını müəyyənləşdirirlər. Hazırladıqdan sonra da sinifdə nümayiş etdirirlər. Bundan savayı, müəllimlər də situasiyalar təklif edə bilərlər.

Real həyatı əks etdirən materiallara nümunə kimi autentik materialları göstərə bilərik. Bildiyimiz kimi, real-həyat situasiyalarını özündə birləşdirirlər. Autentik materiallar əsasında düzəldilən çalışmalar dilin kommunikasiyada istifadəsinə təşviq edir. Bu materialların sosial həyatla bağlılığı şagirdlər üçün motivasiyaedici, buna görə istifadəsinə geniş yer verilir. Autentik material iki yolla təqdim edilir: 1) elektron və 2) çap variantında.

Məktəb şəraitində ən çox audio və vizual tapşırıqlar istifadə edilir. Şagirdlərin dil səviyyəsinə və maraq dairəsinə nəzər yetirilərək materiallar seçilir və istifadə edilir. Audio tapşırıqlar əsasında şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarığı inkişaf etdirilir. Bu zaman səsyazmaya qulaq asdırılır və onun əsasında verilən tapşırıqlar həll edilir. Bu zaman buraxılmış informasiyanın bərpası və ya tamamlanması, sual-cavab kimi tapşırıq növləri istifadə edilir. Eyni zamanda müəllim səsyazmanı təqdim edərkən bəzən dayandıraraq gedişatı haqqında sual verə bilər, həmçinin şagirdlərdən səsyazmanın nə haqqında olduğunu və ya sonun necə olacağını da soruşa bilər.

Digər tapşırıqlar vizual olaraq nümayiş etdirilir. Video, şəkil, davranış, üz ifadələri bura aid edilir. Burada video materialların istifadəsi zamanı qaydalar izah edilir və yeni sözlər göstərilir. Tapşırıq növü kimi video materiallar izlənilir. Dərs zamanı səsiz video materialı istifadə edilərək şagirdlərdən nə gördüklər soruşulur, davranışlardan nə başa düşdüklerini demələri istənilir. Kiçik müzakirələr təşkil

edilirlər. Daha sonra müəllimə səsli materialı təqdim etdikdən sonra yenidən müzakirələr edilərək qoyulan problemi həll edirlər.

Çalışmalar sistemin qurduğumuz zaman bir neçə strategiyani nəzərə almalıyıq. Qeyd etdiyimiz kimi, şagirdlərdə kommunikativ səriştəni inkişaf etdirmək çətinidir. Şagirdlərin diqqətin cəlb etmək, onları təlim prosesində aktiv etmək üçün bir çox maraqlı çalışmalar hazırlanmalı, maraqlı yollarla təqdim edilməlidir. Test, çoxvariantlı tapşırıqlar, cümlələri tamamlamaq kimi çalışma növlərinin yaratdığı sıxıcı mühiti dəyişmək üçün bir neçə səmərəli yol vardır. Onu ümumiləşdirərək daha maraqlı, interaktiv bir təlim prosesi yarada bilərik:

1. İlk öncə xüsusi ismi ifadələrin işləndiyi bir mövzu seçilir, eyni zamanda kənarında onların istifadə edəcəyi ifadələr qeyd edilir. Şagirdlərdən həmin ifadələr vasitəsilə verilmiş mövzuda kiçik inşa yazmaqlarını istəyirik. Çalışmanın şərtini izah etdikdən sonra onları ya qruplara, ya da cütlüklərə bölürük. Bu tapşırıq növü ilə şagirdlərin diqqəti ingilis dilindən istifadə edərək mənaya və inşanın qurulmasına cəmlənəcək.
2. Digər bir çalışma növündə şagirdlərdən istənilən bir mövzu haqqında sorğu hazırlamalarını istəyə bilərik. Hazırladıqları sorğu dili tədris edən müəllim tərəfindən yoxlanılır. Daha sonra şagirdlərdən hazırladıqları materialı rollu oyuna çevirmələrini istənilə bilər. Bu tapşırıq onların dil səviyyəsini, keçdikləri qrammatik strukturları necə mənimsədikləri və istifadə etdiklərini müəyyənləşdirməyə kömək edir. Bu tapşırıqla vasitəsilə şagirdlər həm öyrəndiklərini tətbiq edirlər, həm də digər nitq vərdişlərini inkişaf etdirirlər.
3. Eyni zamanda şagirdlərlə söhbət də edilə bilər. Şagirdləri dairəvi formada əyləşdirib onlar üçün maraqlı və aktual olan bir mövzu müəllimlə birlikdə seçilir. Bu zaman müəllim istifadə ediləcək zaman formalarını qeyd edir. Bu cür tapşırıq 2 üsulla istifadə edilə bilər: a) seçilmiş mövzu ilə bağlı sual-cavab əsasında müzakirə aparıla bilər; b) digər bir üsulda isə müəllimə ilk cümləni deyərək mövzuya başlayır. Daha sonra şagirdlər sıra ilə müəllimənin cümləsindən başlayaraq öz cümlələrini əlavə edirlər. Hər şagird bir cümlə işlədir. Beləliklə, mövzu ilə bağlı hər kəs öz cümləsini dedikdən sonra, sonuncu iştirakçı son cümlə ilə mövzunu yekunlaşdırır. Bu çalışma vasitəsilə şagirdlər mövzu ilə bağlı ardıcılığı və sözlərin bir-birilə əlaqəli olub-

olmamasına fikir verirlər. Bu tapşırığın müsbət cəhəti ondadır ki, şagirdlərdə eşidib-anlama və danışıq bacarığı inkişaf edir.

4. Müəllim qrammatik nümunələri müvafiq kommunikativ məna ilə uyğunlaşdırır və şagird verilmiş mövzu ilə hisslərini ifadə edə biləcək uyğun nümunəni seçir. Bu yol şagirdlərin qrammatik nümunələri düzgün istifadə etməsinə və məna ilə funksiyanın arasındakı əlaqəni tam başa düşməyə kömək edir [18].

Çalışmalar sistemini qurmaq üçün bir çox detallı nəzərə almaq lazımdır. Bura şagirdlərin maraqları, dil səviyyələri, yaşları aid edilir. Qrammatikanın tədrisində maraqlı yollarla kommunikativ vərdişləri inkişaf etdirmək mümkündür.

Çalışmalar sistemi:

1) Simple Past | Chain Story

Work with a group. Cut out the cards. Put the cards face up in the center of the group. One person chooses a card and uses the word or words to start a story about someone's life. Keep the card.

The next person chooses a card and continues the story. Keep the card.

Continue until all cards have been used and the story is over.

Example:

Student A: In 2017, Anne got a job

Student B: She worked for a landscaping company with her friend Lucas.

- Go
- School
- Move
- Work
- Come
- English
- Grow up
- Get
- Enjoy
- Job
- Study
- Be

[47]

2) Comparative Adjectives | Bingo

- Choose one bingo board – either Bingo Board A or Bingo Board B.
- Listen to the teacher and look at your board. The teacher will read sentences with comparative adjectives. Look for the comparative form of the adjective and write an “X” over the word.
- When you have four “X”s in a row, say “Bingo!” The row of “X”s can be left to right, top to bottom, or diagonal

Cədvəl 2.1

Bingo Board A				Bingo Board B			
better	younger	wider	angrier	higher	harder	newer	colder
louder	greater	harder	longer	heavier	earlier	later	cheaper
taller	stronger	lighter	quieter	smarter	worse	easier	stronger
faster	calmer	lower	nicer	happier	lighter	bigger	quieter

[47]

3) Count and Non-count Nouns | Share information

Work in pairs. One student is Student A, the other is Student B.

Student A: Cut the page in half. Give Student B the bottom half.

Ask Student B questions about Stefan’s shopping list.

Write the answers in the blanks.

Example:

Student A: How much pasta did Stefan buy?

Student B: He bought a pound of pasta.

Cədvəl 2.2

Stefan's Shopping List for Student A	
ice cream	a carton of vanilla ice cream
pasta	a pound of pasta
pies	an apple pie and a cherry pie
meat	a little meat for the pasta sauce
ice	three bags of ice
bread	two loaves of bread
vegetables	six carrots, some spinach, one tomato
cookies	two boxes of cookies
fruit	a few apples, a lot of strawberries
cheese	several kinds of cheese, enough crackers for eight people
water	a gallon of water
other drinks	a few cans of soda, some fruit juice
flowers	two bunches of flowers for the table

Stefan's Shopping List for Student B	
ice cream	a carton of vanilla ice cream
pasta	a pound of pasta
pies	an apple pie and a cherry pie
meat	a little meat for the pasta sauce
ice	three bags of ice
bread	two loaves of bread
vegetables	six carrots, some spinach, one tomato
cookies	two boxes of cookies
fruit	a few apples, a lot of strawberries
cheese	several kinds of cheese, enough crackers for eight people
water	a gallon of water
other drinks	a few cans of soda, some fruit juice
flowers	two bunches of flowers for the table

[47]

4) Modals of Ability and Possibility | Categories

- Work in pairs. One student is the Reader. The other student is the Writer.
- Fold the paper in half so that only your part is showing.

For the Reader:

1. Read the paragraphs aloud. Read slowly and clearly.
2. Read the paragraphs aloud again. Stop at the end of each sentence to give the Writer time to take notes.

“Long ago, people could cook their food and heat their houses only by burning wood or coal. They weren’t able to work at night because they did not have electric lights. They were able to travel long distances, but it took a very long time. Now, thanks to oil, gas, and electricity, our homes are more comfortable. We have easy access to light, heat, and hot water. We are able to travel comfortably and quickly by automobile and plane. We can work 24/7. All of these things are good, but there is a downside. Oil, gas, and coal may harm the earth.

Renewable energy can help solve this problem. For example, we are able to use the sun’s energy to create electricity in small amounts. Solar panels can use the sun’s energy to produce heat. In addition, we are able to use solar energy in batteries for our cars.

Unfortunately, we cannot use solar energy for all of our needs right now. However, we can use less energy. We can turn off the lights when we leave a room. We can reuse water bottles and plastic bags. In general, we can try to be more careful about how we use energy today.”

[47]

5) Role-playing | Hotel receptionist

Step 1: The teacher explains the situation. The setting is a hotel in an English-speaking country. A guest staying at the hotel has a very bad cold and has lost his voice. He therefore has to communicate with the hotel receptionist by miming. In the first two or three rounds the teacher takes the part of the hotel receptionist. The guest is played by one of the students. This student draws a slip of paper with a message on (Example: It's very cold in my room. I can't turn the radiators on. Could you send someone up to have a look?) and, playing the part of the guest, mimes his request while the hotel receptionist guesses (e.g. Are you cold? No? I see your room is cold. Have you tried to turn on the heating? etc.). The rest of the class should help the teacher (receptionist) figure out the request. The receptionist's task is finished when he has found out the exact message. (In the example given above the statement: 'You are cold and the heating is not on' would not be enough.)

Step 2: The students are divided into groups. The members of each group sit in a circle and take turns to play the guest and the hotel receptionist. Each group has a supply of messages to draw from.

[22]

6) Subject and Object Pronouns | Matching

Group A:

1. Take a Challenge card from Set A.
2. Tell a Group B student your problem. He or she will respond with a suggested solution. If the suggestion does not make sense, say "Thank you" and approach another Group B student
3. When you find the student with an appropriate solution, sit down next to him or her and continue the conversation.

Group B:

1. Take a Solution card from Set B.
2. When a Group A student presents his or her challenge, respond with the solution on your card, even if it doesn't make sense. Use correct pronouns.

When you find the student with an appropriate challenge, sit down next to him or her and continue the conversation.

Example 1:

Student A: My mother moved to Florida. She doesn't have many friends yet. Student

B: Tell ____ (her) to eat better food. Student

A: Thanks for the suggestion. . .

Example 2:

Student A: My mother moved to Florida. She doesn't have many friends yet. Student

B: Tell ____ (her) to join a women's club in her community.

Student A: Good idea. Thanks!

Cədvəl 2.3

SET A – Challenges		SET B – Solutions	
1. My friend has to make a presentation at work. She's very nervous.	2. Lisa and Roberto are "night people." They cannot fall asleep before 1:00 a.m.	a. Tell ____ to try going to sleep five minutes earlier every day for two weeks.	b. ____ can try putting "hidden" vegetables in their food.
3. I need to exercise more, but I hate going to the gym!	4. My boss is trying to stop smoking. He's having a hard time.	c. ____ can challenge ____ to walk outside for 30 minutes every day.	d. Tell ____ to develop some new hobbies and interests.
5. My sister needs to buy a car, but she doesn't have enough money.	6. My children only like junk food. It's not healthy!	e. ____ can use an Internet phone service to call ____ for free!	f. Tell ____ to make an outline of her talk and practice it.
7. My father is getting old, but he's afraid to retire.	8. My grandparents miss me, but they are afraid to fly.	g. Remind ____ to save money by bringing ____ lunch to work.	h. Tell ____ to chew gum when ____ wants a cigarette.

[47]

7) Suggestions and Advice | Matching

Group A:

1 Take a Problems card from Set A.

2 Tell a Group B student your problem. He or she will respond with a suggestion or advice. If the suggestion does not make sense, say "Thank you" and approach another Group B student.

3 When you find the student who gives an appropriate suggestion or piece of advice, sit down next to him or her.

Group B:

- 1 Take a Suggestions / Advice card from Set B.
- 2 When a Group A student presents his or her problem, respond with the suggestion or advice your card, even if it doesn't make sense. When you find the student with an appropriate problem, sit down next to him or her.

Cədvəl 2.4

SET A – Problems		SET B – Suggestions / Advice	
1. I don't have computer skills.	2. Steven lied about his experience in a job interview.	a. Why doesn't she practice for her interview with a friend?	b. You might want to keep your job until you find a new one.
3. My brother wants to look good at his interview.	4. My daughter spelled some words wrong on her résumé.	c. He had better tell the truth next time.	d. She should look for mistakes on her résumé.
5. Andy's résumé is two years old.	6. I am going to quit my job and look for a new one.	e. They ought to see a job counselor.	f. He might want to update his résumé.
7. Mark and Mary Ann don't know what kind of job they want.	8. Clara is nervous about her job interview.	g. He should wear a suit.	h. Why don't you take a computer class at the college?

[47]

- 8) Future with Be Going To, Present Progressive, and Will / Chain Story
 1. Work in a group. Cut out the cards. Put the cards face up in the center of the group.
 2. One person chooses a card and uses the word to start a story about the future. The story can be about you, a person you know, or an imaginary person. Be sure to use correct future forms of verbs. Keep the card.
 3. The next person chooses a card and continues the story, using the word on the card and a correct future form. Keep the card.
 4. Continue as a group until you finish the story.

Example:

Student A: I'm graduating from the nursing program next semester.

Student B: After I graduate, I'm going to apply for nursing jobs.

Student C: I will probably find a good job at a hospital.

Cədvəl 2.5

graduate	predict	get
apply	work	probably
travel	visit	think
definitely	buy	move

[47]

9) Conjunctions | Partner Dictation: Story (Part 1)

1. Student A: Cut this page in half. Give the bottom half to Student B.
2. Student A: Read the paragraph aloud to Student B. Student B will listen and fill in missing information on his or her paper. Read the paragraph aloud again if needed.

“I’m a teenager, and my life is very stressful. I go to school and play sports, and I play computer games with my friends. I hardly have time to relax! I do my homework, of course, but I don’t read any extra books or newspapers for fun. I play the drums, and I’d like to join a band, but I don’t have time to practice or rehearse. My schoolwork comes first, and sports come second. Playing soccer is very important to me because it gives me energy. I’m always tired because I never get enough sleep. I usually stay up late because I have to finish homework or write e-mails. Maybe I need better time management skills.”

3. Student B: Listen to Student A. Fill in the missing information. Listen to the paragraph again if needed.

“I’m a teenager, _____ very stressful. I go to school _____ sports, _____ computer games with my friends. I hardly have time to relax! I do my homework, of course, _____ any extra books or newspapers for fun. I play the drums, _____ to join a band, _____ time to practice _____ rehearse. My schoolwork comes first, _____ second. Playing soccer is very important to me _____ me energy. I’m always tired _____ enough sleep. I usually stay up late _____ I have to _____ . Maybe I need better time management skills.”

(Part 2)

1. Student B: Cut this page in half. Give the bottom half to Student A.
2. Student B: Read the paragraph aloud to Student A. Student A will listen and fill in missing information on his or her paper. Read the paragraph aloud again if needed.

“I’m a banker, and these days, my life is very stressful. I set my alarm for 7:30 a.m., and I shower, dress, and leave the house in thirty minutes. I try to get to the office by 8:30 or 8:45. The first thing I do every day is look at my calendar and my to-do list because I don’t want to forget a meeting or an important task. I have a calendar on my phone, but I also have a paper calendar in case my phone battery dies. I’m very busy at work, and sometimes I don’t get home until 10:00 p.m. I have great time-management skills at work, but I don’t have enough time to relax!”

3. Student A: Listen to Student B. Fill in the missing information. Listen to the paragraph again if needed.

“I’m a banker; _____ these days, my life is very stressful. I set my alarm for 7:30 a.m., _____, dress, _____ in thirty minutes. I try to get to the office by 8:30 _____. The first thing I do every day is look at my calendar _____ my to-do list _____ to forget a meeting _____ an important task. I have a calendar on my phone, _____ a paper

calendar in case my phone battery dies. I'm very busy at work, _____ sometimes I don't get home until 10:00 p.m. I have great time-management skills at work, _____ enough time to relax!"

[47]

10) "Suppose That"

This works well as a fluency activity

- a) You are the black sheep of your family. Explain to us why.
- b) You won a motorcycle and you are planning to embark on a voyage. Explain where you go.
- c) You arrive face to face with a person who you owe 100 dollars to. What do you say? [48]

11) "Think Fast!"

It also works well for the last 5 minutes of class.

The teacher prepares a list of items for revision e.g. word fields, grammar, facts. In class he/she explains the procedure. Three to five volunteers leave the classroom and wait till their turn has come. The teacher appoints a student to take the exact time and another to take down a tick for every correct answer. No repetitions! (Set up or negotiate rules on pronunciation.) Then the first player is called in.

- Teacher: You have 20 second to name as many things as come to your mind.
- Your topic: Parts of the body / London sights / plays by William Shakespeare / the places in a town / traffic signs / weekend shopping-list / etc.
- Ready, steady, go

Once all volunteers have done their bit, award a small prize (e.g. a sticker) to the winner of the round. Then ask the class for additions before you pick the next item. Then pick the next item.

Allow more time (30 or 40 seconds) for longer answers: What have you done so far today? / What did you do last weekend? / School rules: What do students have to do? What are they not allowed to do? / etc. [48]

12) "A Conversation Idea - How Do You Kill Time?"

Here is a simple idea to generate chat among your students. We all know that there are moments during the day when we have nothing to do, no plans. For example, when you are waiting for a teacher, a friend and so on. How do we occupy these periods of time, either mentally or physically?

For example:

Activity A

What do you do during the TV advertisements?

Make a list of what the students say

(My students got these)

Talk to my sister

I read something, anything

I get up and do something

I go to the bathroom (!)

I change channels

I look for something to eat or read

I call a friend

I water the plants

I put on some food for the next day

I phone Pizza Hut

I put the children to bed

I brush my teeth

I unload the washing machine/put clothes on line

I rush to do the washing-up

You can also get the students to tick off the ones which they regularly do and check the most common activities

Activity B

Ways to pass the time/occupy your mind/self when you are:

In a bus queue

Waiting at a supermarket check-out

In a doctor's waiting-room

Waiting for your boy/girlfriend on a cold day-outdoors

In a cinema/theatre, waiting for the film/play

In a traffic jam

In an airport/train station

In a lift/elevator

Getting your hair done/cut etc... [48]

13) Classroom Rules: Must and Mustn't

- Prepare small pieces of paper each with either one thing students must do or one thing students must not do.
- Tell the students that they are supposed to form sentences that explain classroom rules.
- Divide the class into groups (of 4 if possible, so that everyone gets a chance to speak).
- Give each group the pieces of paper.

The winning group, the group that finishes first, reads their sentences aloud. (Each student of the group reads one or two sentences depend on size of group.)

It's an easy game and the preparation does not take too much time. You can make as many rules as you wish. [48]

14) Interview for a job / Role-playing

Step 1: The class is divided into five groups. One group represents Lindon Borough Council, each of the four remaining groups, one of the four applicants. Lindon Borough Council group receive the full handout; each of the other groups get the advertisements and their own application.

Step 2: The Borough Council group work out the questions they would like to ask each applicant. The applicants prepare the answers/statements for the questions they think will be asked.

Step 3: The Borough Council group split into two groups, each interviewing two of the applicants (these are chosen by the group who prepared the interview) simultaneously while the other members of each applicant's group watch and listen.

Step 4: The Borough Council group come together again and report on the interviews they have conducted. Then they decide which applicant to accept. Meanwhile the applicants talk about the interviews and give their impressions of what was said. [22]

2.3. Eksperimental tədris və nəticələrinin təhlili

Eksperimental tədris 2017-2018-ci tədris ilinin 1-ci və 2-ci yarım illərində Bakı şəhəri Mirzə Xosrov adına 102 saylı tam orta məktəbində sınaqdan keçirilmişdir. Eksperimental tədris 3 mərhələdən ibarətdir: müəyyənədicisi, öyrədici və yoxlayıcı. Eksperimental tədrisin bu mərhələləri aşağıdakı şəkildə təşkil olunmuşdur:

1. Tədrisin orta mərhələsində şagirdlərdə kommunikativ vərdişlərin səviyyəsinin müəyyənəldirilməsi üçün keçirilmiş müşahidə və sınaq mərhələsi (2017-2018 tədris ili noyabr-dekabr)
2. Eksperimental tədrisin 1-ci mərhələsi (2017-2018 tədris ili fevral- mart)
3. Eksperimental tədrisin 2-ci mərhələsi (2017-2018 tədris ili mart- aprel)

Müşahidə və sınaq mərhələsinin həyata keçirilməsində əsas məqsəd tədrisin orta mərhələsində qrammatikanın öyrədilməsində kommunikativ yanaşmanın tətbiqi səviyyəsinin müəyyənəldirilməsi idi. Eksperiment Bakı şəhəri Mirzə Xosrov adına 102 saylı tam orta məktəbinin 6A sinfində həyata keçirilmişdir. Sınıf 31 şagirddən ibarət idi. 6A sinfində ingilis dili fənni 2 qrup şəklində keçirilirdi. Eksperimental tədrisi həyata keçirdiyimiz qrup 16 şagirddən ibarət idi. Sinfə ingilis dilini tədris edən müəllimə isə Məmmədova Nəzakət müəllimə idi. Bu mərhələdə qrammatikanın tədrisində kommunikativ yanaşmanın nə dərəcədə nəzərə alınması və bununla bağlı addımların atılıb-atılmadığını müəyyənəldirmək diqqət mərkəzində idi. Dərslər kurikulumun tələbinə uyğun təşkil edilirdi. Müşahidə zamanı ingilis dilinin tədrisinin müasir üsullarla keçirildiyi görülürdü, lakin bəzi şagirdlərdə ünsiyyət qurma bacarığının zəif olması özünü büruzə verirdi. Bu isə şagirdlərin kommunikasiyaya meyilli olmaması faktını təsdiq edirdi. Bu fakt dərslərin gedişatının şagirdlər üçün maraqsız olmasına səbəb olurdu. Ümumiyyətlə, qrammatikanın tədrisində həm deduktiv, həm də induktiv yol

tətbiq edilirdi. Eksperimentin sınaq mərhələsində dərsliklə və digər təlim materialları ilə tanış olundu. Dərslikdəki materiallar maraqlı olması ilə diqqəti cəlb edirdi. Müşahidə zamanı 6A sinfi “Learning English” başlıqlı bölmədə idi. Müəllimə şagirdlərdən hansı dilləri bildiklərini və hansı dili öyrənmək istədiklərini ingiliscə soruşdu. Şagirdlər də həvəslə suallara cavab verirdi. Eksperimentin müşahidə mərhələsində eyni zamanda şagirdlərin müəllimə qarşı olan münasibətinin, şagirdlərin arasında əməkdaşlığının, onların dərslə olan maraqlarının və yeni bir şeylər öyrənməyə can atdıqlarının şahidi olduq.

VI sinif İngilis dili dərslərində kommunikativ səriştəni inkişaf etdirmək üçün ayrıca tapşırıqlar verilməsə də, yeni öyrəniləcək qrammatikanın tədrisinə, əvvəlki biliklərin təkrarına, yeni sözlərə, ifadələrə, söz birləşmələrinə və danışmaq modellərinə aid nümunələr var idi.

Eksperimental tədrisin öyrədici mərhələsində magistrant dərslərini özünü apardı. Bu mərhələdə magistrant müşahidə etdiyi bəzi problemləri nəzərə alaraq, kurikulum qaydalarını da əsas tutaraq dərslərini həyata keçirdi. Bəzən lazım olduqca ənənəvi üsullara müraciət olunurdu. Öyrədici mərhələ adlanan bu mərhələdə dissertasiya işində verilən çalışmalar sistemindən istifadə olunmuşdur.

Təlim prosesində müəllim dialoqlara, kommunikasiyaya üstünlük verir. Bu mövzunun tədrisində məqsəd aşağıdakılardır:

1. Müzakirələr zamanı sadə sualları cavablandırmaq.
2. Kiçik həcmli dialoqlarda kommunikasiya yaratmaq.

Resurslar: Şəkil, iş vərəqləri, marker, qələm, dərslik.

İş forması: Qruplarla və cütlərlə iş.

İş üsulu: Klaster, rollu oyunlar.

Dərsin mövzusu: Ölkələr və əhalisi,

Müəllimə lövhədə müəyyən ölkələrin görməli yerlərinin şəkillərini göstərir və ingilis dilində suallar verir:

1. Şəkildə nə görürsünüz?
2. Bu yerlərin hansı ölkələrdə yerləşdiyini bilirsiniz mi?

Müəllim şagirdləri qruplara bölərək onlara ölkə adları verir və daha sonra onlardan həmin ölkə haqqında mövcud biliklərini müzakirə etmələrini tələb edir. Daha sonra o, şagirdlərə paylaşdıqları fikirləri qruplaşdıraraq cədvəl halına salmalarını tapşırır. Bu tapşırıqda şagirdlərdən informasiyanın bölüşdürülməsi, informasiyanın qruplaşdırılması tələb edilir.

Mövzuya uyğun müzakirə aparılır. Hər qrup lideri iş vərəqini gətirib lövhəyə yapışdırır və ingilis dilində işini təqdim edir. Digər qruplar şagirdə suallar verir. Hər qrup təqdimata öz münasibətini bildirir, şərhlər verir.

Eyni zamanda bu tapşırıqlarla yanaşı dissertasiya işinin ikinci fəslində qeyd edilmiş çalışmalar sistemindən də istifadə edilir. Çalışmalar sistemindəki tapşırıqların əksəriyyəti təlim prosesində istifadə edilir. Şagirdlər üçün rollu oyunlar daha çox maraqlı gəlir. Utancaq olan şagirdləri də cəlb edərək onlarda kommunikativ səriştə oyardılmağa çalışılır. Buna qismən nail olunur. Verilmiş tapşırıqlar qrammatik qaydalarla üst-üstə düşdüynə görə şagirdlərin öyrədiyi qaydaları istifadə etmələri üçün şərait yaratdı. Çalışmalar sistemi də təqdim edilərək şagirdlər tərəfindən tamamlanır. Tapşırıqların qrup halında və ya cüt halında keçirilməsi onlarda motivasiyanın, marağın yaranmasına səbəb oldu. Həm əvvəldən öyrəndikləri qrammatik qaydaları təkrar etdilər, həm də yeni məlumatlar qazanaraq bölüşdülər.

Nəticə və ümumiləşdirmə mərhələsində şagirdlər bir çox ölkə haqqında məlumat qazanırlar, suallara cavab verirlər. Dərsi möhkəmləndirmək üçün müəllim onlara yaradıcı çalışmalar verir. Belə ki, dərs zamanı öyrəndikləri ölkələrdən birini seçərək kiçik həcmli inşa yazmaları istənilir. Bu cür yaradıcı tapşırıqlar dərsin möhkəmlənməsinə müsbət təsir göstərir. Onlardan dərsə bağlı fikirlər soruşuldu və qarşılığında müsbət rəylərlə qarşılaşdıq.

Nəhayət, qiymətləndirmə mərhələsi keçirilir, şagirdlər qiymətləndirilir. Sonda müəllim ev tapşırığı verir. Müəllim şagirdlərə deyir: “Təsəvvür edin ki, xarici bir ölkəyə gedirsiniz. Orada ünvanı necə soruşardınız?” bu mövzuda rollu oyun hazırlayın.

Nəticə olaraq, eksperiment zamanı magistrant müxtəlif mövzular tədris edərək şagirdlərdə kommunikativ yanaşmanın inkişafına səbəb oldu.

Eksperimental tədrisin yoxlayıcı mərhələsində Bakı şəhəri Mirzə Xosrov adına 102 saylı tam orta məktəbinin 6A sinfinin (31 şagird) şagirdləri iştirak edirdi. Onların biri kontrol (sınaq) qrupu (16 şagird), biri isə eksperimental qrupu (15 şagird) təşkil edirdi.

Kontrol qrupda dərslər həmin qrupda dərs deyən müəllim tərəfindən, eksperimental qrupda isə magistrant tərəfindən aparılırdı. Eksperimentin dəyişilməz şərtləri aşağıdakılar idi:

1. Eksperimental və kontrol qruplarında şagirdlərin sayı
2. Tədris materialları
3. Nəzarət materialları

Dərslərin keçirilmə metodikası: Həm eksperimental, həm sınaq qruplarında eyni tədris materiallarından istifadə edilirdi. Eksperimental qrupda tədris dissertasiyada təklif edilən tapşırıqlar sistemi əsasında qurulmuşdur. Sınaq qrupunda isə dərslər əvvəlki qaydada təşkil edilmişdir. Eksperimental qrupda keçirilən dərslərdə müasir informasiya vasitələrindən geniş şəkildə istifadə olunurdu. Müasir texnologiyadan, autentik materiallardan istifadə edilirdi. Keçirilən kommunikativ tapşırıqlarda şagirdlərin dilə münasibəti müsbət idi.

Yoxlayıcı mərhələdə nəticələr 10 ballıq sistemlə qiymətləndirilmişdir.

Yoxlayıcı mərhələninə nəticələri

Mirzə Xosrov adına 102 saylı tam orta məktəbində

Cədvəl 2.6

Qrup	Keyfiyyət göstəricisi			Müəllim Qurbanova Pərvanə
	kafi	Yaxşı	əla	
Kontrol Qrup 6A				
1. Allahverdiyev Elmar		+		
2. Babayev Əlirza			+	
3. Baxışova Fatimə		+		

4. Cavadzadə Arif	+			
5. Hüseyn Ayan	+			
6. Hüseyn Fatimə	+			
7. İmanova Fidan			+	
8. Qasimov Elnar		+		
9. Qurbanova Səbinə		+		
10. Musayevə Xədicə	+			
11. Rəhimzadə Əziz		+		
12. Rəsulov İman	+			
13. Seyidzadə Aynur			+	
14. Ukalayev Hüseyn	+			
15. Yusifov Əli	+			

Cədvəl 2.7

Qrup	Keyfiyyət göstəricisi			Müəllim Aslanova Safya
	kafi	yaxşı	əla	
Eksperimental Qrup 6A				
1. Abbasova Aysel			+	
2. Abdullayeva Fatimə		+		
3. Bayramzadə Ayşən		+		
4. Eyyubov Səhlədar	+			
5. Eyyubova Mehriban		+		
6. Ələkbərov Orxan			+	
7. Ələsgərova Nəcibə			+	
8. Hüseynova Röya		+		
9. İmanova Aynur	+			
10. İsmayılova Sevinc		+		
11. Kazımzadə Məhəmməd		+		
12. Məmmədova Qumral			+	

13. Mustafayev Rəvan		+		
14. Vəlixanov Hüseyn	+			
15. Yarəliyev Asif		+		
16. Qasimov Elnur		+		

Tədris prosesində apardığımız eksperimental tədrisin nəticələri cədvəldə qeyd edildiyi kimi olmuşdur. Eksperimental tədris zamanı qrupun şagirdlərinin yazılı və şifahi fəaliyyətlərinin nəticələri qarşılaşdırılmış və bütün nəticələr təhlil olunmuşdur. Yoxlayıcı mərhələdə əsas məqsədimiz müəyyənədicə və öyrədici mərhələlərdə mövcud vəziyyətin tətbiq olunan metodiki fəaliyyətdən sonra nə dərəcədə dəyişildiyini göstərməkdir.

Tətbiq etdiyimiz tapşırıqların sonunda nəticələr “+” işarəsi ilə keyfiyyət göstəricisində öz əksini tapmışdır. Beləliklə, eksperimental tədrisin uğurlu nəticələndiyinin şahidi oluruq.

Aparılan eksperimental tədrisin təhlili aşağıdakıları deməyə əsas verir:

1. Tədrisin orta mərhələsində şagirdlərdə kommunikativ bacarıqların qismən inkişaf etdirildiyini qeyd etmək olar.
2. Şagirdlərin müxtəlif situasiyalardakı zəif iştirakı səmərəli üsullarla aradan qaldırılır.
3. Qrammatik nümunələrin kommunikativ üsullarla öyrədilməsi üçün müxtəlif müasir avadanlıqlardan geniş şəkildə istifadə olunur.
4. Şagirdlər arasında kommunikasiyanın yaradılması eşidib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün olduqca əhəmiyyət kəsb edən bir prosesdir.

NƏTİCƏ

“İngilis dilində qrammatikanın tədrisində kommunikativ səriştə əsas yanaşma kimi” adlı dissertasiya işi iki fəsil və beş yarımfəsildə təqdim edilmişdir. Tədqiqat işinin “İngilis dilinin qrammatikasının tədrisinin nəzəri əsasları” adlı ilk fəslində qrammatikanın tədrisinin linqvistik və psixoloji əsaslarından bəhs edilmişdir.

“İngilis dilinin qrammatikasının tədrisinin linqvistik əsasları” adlı yarışfəsildə dillərin öyrənilməsinin vacibliyindən, bu prosesdə qrammatikanın tədrisinin əhəmiyyətindən, qrammatik strukturların izahında induktiv və deduktiv yolların rolundan, qrammatikanın tədrisində istifadə edilmiş metod və yanaşmalardan bəhs olunur. Eyni zamanda bir çox metodların əsaslandığı nəzəriyyələr də qeyd edilir. Bunlarla yanaşı, qrammatikanın tədrisi ilə bağlı metodistlərin fikirləri də nəzərə alınıb.

“İngilis dilinin qrammatikasının tədrisinin psixoloji əsasları” adlı yarımşfəsildə qrammatikanın tədrisində və kommunikativ yönümlü tədrisdə təsiredici psixoloji amillərdən bəhs edilir. Eyni zamanda təlim zamanı baş verən psixi hadisələr və onların tərkib hissələri olan psixi proses, psixi hal və psixi xassələr araşdırılmışdır. İnsanlar arasında ən çox yayılan şəxsiyyət tipləri, onlara tədris prosesində təsiredən amillər qeyd edilib.

“Orta məktəblərdə ingilis dilinin qrammatikasının tədrisinin metodik əsasları” adlı ikinci fəsildə kommunikativ yönümlü tədrisinin əhəmiyyətindən bəhs edilir, kommunikativ yanaşmadan öncəki metod və yanaşmalardan qısaca danışılaraq onların mənfi cəhətləri qeyd edilir. Qrammatikanın kommunikativ yönümlü tədrisində istifadə edilməsi məsləhət görülən çalışmalar sistemi və tədqiqat işi ilə bağlı eksperiment öz əksin tapmışdır. İkinci fəsil üç yarımşfəsildən ibarətdir.

İkinci fəslə daxil olan ilk yarımşfəsil “Tədrisin əsas pilləsində qrammatik materialların tədrisinin səmərəli yolları” kimi adlandırılmışdır. Burada qrammatikanın tədrisində istifadə edilmiş müxtəlif üsullar, onların mənfi cəhətləri qeyd edilir. Kommunikativ yanaşmada səlislik və dəqiqliyin rolu izah edilir. Təlim prosesində istifadə edilən dərslük, autentik materiallar haqqında məlumat verilir.

Burada qrammatikanın tədrisində istifadə edilən səmərəli üsullar müəyyənləşdirilərək qeyd edilib. İlk öncə kommunikativ yanaşma barəsində məlumat verilərək digər yanaşmalardan nə ilə fərqləndiyi göstərilib. Daha sonra kommunikativ yanaşma ilə bağlı metodistlərin fikirləri qeyd edilib. Səmərəli üsullardan dərslik, autentik materiallar, kommunikativ səriştəni inkişaf etdirəcək fəaliyyət növlərindən bəhs edilib. İkinci fəsildə səmərəli üsullarla yanaşı çalışmalar sistemi də qeyd edilib. Kommunikativ tapşırıqların növləri, bir-birindən fərqli xüsusiyyətləri qeyd edilib. Müxtəlif tapşırıq növündən ibarət çalışmalar sistemi təqdim edilib.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodik əsaslarının əsasında eksperiment keçirildi. Eksperimenti 3 mərhələyə bölərək hissə-hissə keçirdik. İlk mərhələdə müşahidə təşkil edildi, orta məktəblərdə dərslərin necə təşkil olunduğu, ən çox hansı üsullardan istifadə edildiyi araşdırıldı. İstifadə olunan dərslik və dərslikdən kənar materiallarla maraqlandıq. Şagirdlərin təlimə, dilə münasibəti nəzərdən keçirərək onlar üçün səmərəli üsulları müəyyənləşdirməyə çalışdıq.

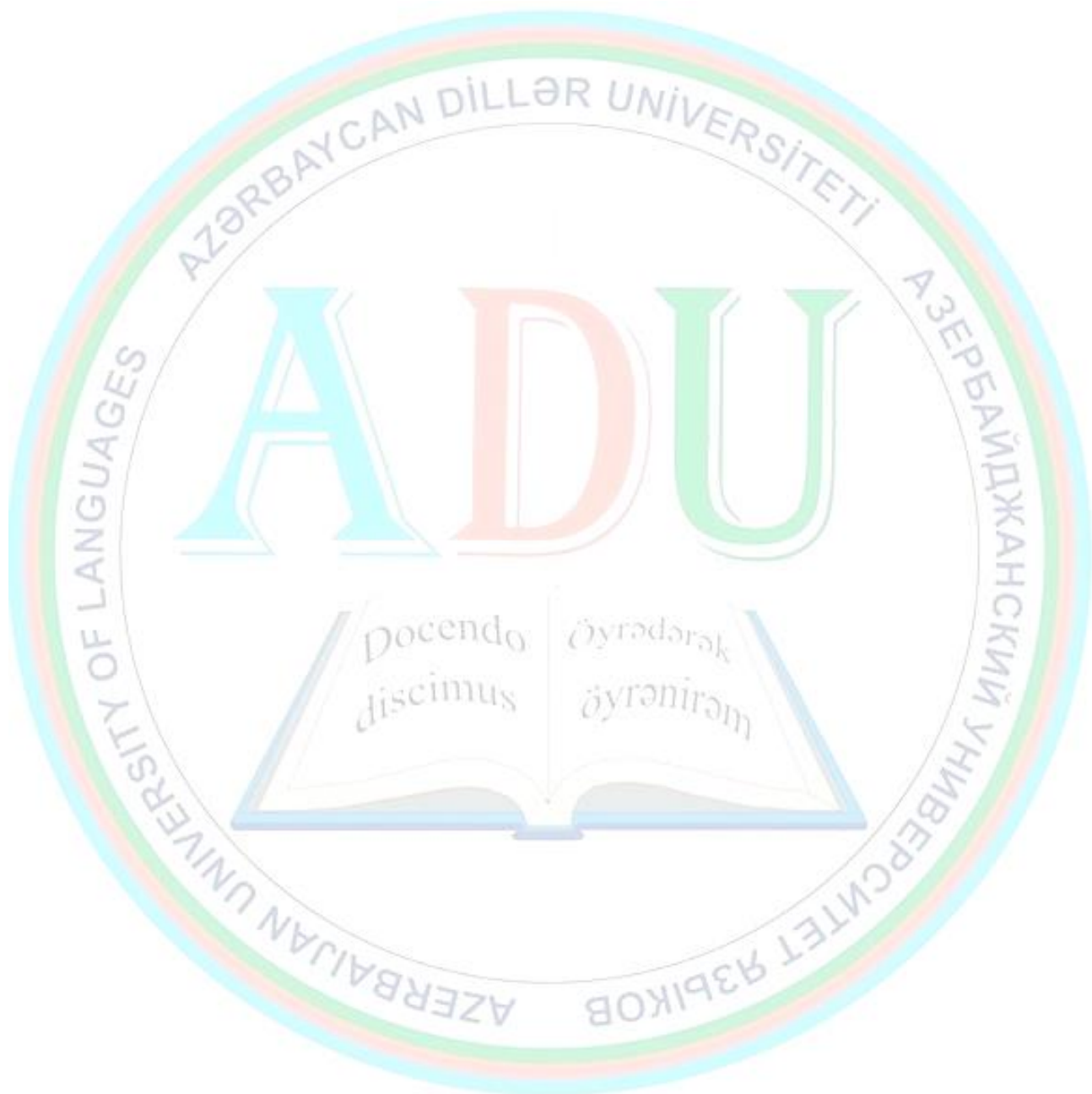
İlkin mərhələdə qeydlər aparıldı və növbəti mərhələdə artıq əsaslı eksperimentə başlandı. Məqsədimiz dilöyrənənlərdə kommunikativ səriştənin və bacarıqların formalaşdırılması idi. Bu yolda çalışmalar sistemi müəyyənləşdirildi və onlar kommunikativ şəkildə tətbiq edilməyə başlandı.

İkinci mərhələdə eksperimentin tətbiq edilməsi zamanı şagirdlərin psixoloji amilləri nəzərə alınaraq dərs planı hazırladıq və ona uyğun keçdik. Müxtəlif tapşırıqlarla, ünsiyyət yaratmaqla, qrup və ya cütlüklər işləyərək qrammatikanı öyrətməyə çalışdıq.

Son mərhələdə nəticələri kontrol qrupunun nəticələri ilə müqayisə etdik və cədvəl vasitəsilə dissertasiyada qeyd etdik. Sonda eksperiment qrupda qismən baş verən irəliləyiş, qrammatik biliklərin yaxşı mənimsənilməsi kommunikativ yanaşmanın təlim prosesində istifadə edilməsinin məsləhətli olduğunu ortaya çıxardı.

Nəticə olaraq, təlim prosesində görülmüş irəliləyiş kommunikativ yanaşmanın istifadəsinin böyük rol oynadığının bariz nümunəsidir. Növbəti illərdə kommunikativ yanaşma daha yaxşı tədqiq edilərək təlim prosesində istifadə edilməsi məsləhət görülür. Bu yanaşmanın istifadəsi ilə şagirdlər qrammatikanı daha yaxşı öyrənir və

real situasiyalarda sərbəst şəkildə istifadə edə bilər. Sınıfənkənar tədbirlərdə aktiv iştirak edərək öyrəndikləri bilikləri düzgün və səlis şəkildə istifadə edə bilərlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu. Bakı, 2009.
2. Əliyev B., Əliyeva K., Cabbarov R. Pedaqoji Psixologiya. Bakı Təhsil, 2011, 256 s.
3. Həmzəyev M. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Adiloğlu Nəşriyyatı, Bakı, 2003, 280 s.
4. Kazımov N. Məktəb Pedaqogikası (dördüncü nəşr). OKA Ofset nəşriyyatı, 2009, 436 s.
5. Qədirov Ə.. Yaş psixologiyası. Bakı Maarif, 2002, 386 s.
6. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət. 2007, 587 s.
7. Mürsəliyeva E. Xarici dilin öyrənilməsində kommunikasiya bazasının zəruriliyi, Elmi xəbərlər, ADU, 2006/4, s.233-235
8. Seyidov S. və Həmzəyev M. Ümumi psixologiya. Bakı –YYSQ , 2014, 434 s.
9. Şirəliyev Ə. Cerundun kommunikativ çalışmaları vasitəsilə mənimsədilməsi, Elmi xəbərlər, ADU, 2007/4, s.388-392
10. Ümumi Təhsil Kurikulumunun Əsasları, Mədəd Azərbaycan, 2014, 84 s.

İngilis dilində:

11. Asher, J.J. and Price B.S. The Learning Strategy of the Total Physical response: Some Age Differences. Child Development 38 (4), 1967, pp. 1219-1227.
12. Bagarić V., Mihaljević Djigunović J. Defining Communicative Competence. METODIKA: Vol. 8, br. 14 (1/2007), pp. 94-103
13. Brooks N. Language and Language Learning: Theory and Practice (Second edition). New York: Harcourt Brace, 1964, 238 p.
14. Brown H. Douglas. Principles of language learning teaching (fifth edition). Pearson Education, 2006, 410 p.

15. Carroll JB. and Glaser R. The prediction of success in intensive foreign language training. Training Research and Education, Pittsburgh, PA University of Pittsburgh Press, 1962
16. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. The MIT Press, 1965, 261 p.
17. Cook, V. Second Language Learning and Second Language Teaching. Oxford: Blackwell, 1991, 168 p.
18. Damaris Cordero Badilla Ginneth Pizarro Chacón. Communicative Grammar: An Effective Tool to Teach a Second Language in Today's Classes. Revista de Lenguas Modernas, N° 18, 2013, p. 267-283
19. Demirezen, Doc, Dr. Mehmet. Behaviorist Theory and Language Learning. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı 3 , 1988, p. 135–140
20. Doughty Catherine J. and Long Michael H. The Handbook of Second Language Acquisition. Wiley-Blackwell, 2003, pp.1-16
21. Erika-Mária TÓDOR, Zsuzsanna DÉGI. "Language Attitudes, Language Learning Experiences and Individual Strategies". Acta Universitatis Sapientiae, Philologica, 8, 2016, p.123–137
22. Friederike Klippel. Keep Talking (Cambridge handbooks for language teachers). Cambridge University Press, 1984, p.121-129
23. Gardner, R.C. "Social Factors in Language Acquisition and Bilinguality in Canada". In Coons, W.H. and D.M. Taylor (eds.), 1977, p. 105-148.
24. Grant N. Making the most of your textbook. Oxford: Heinemann Publishers Ltd. 1987, 128 p.
25. Harmer J. The practice of English Language Teaching (third edition). Pearson Education Limited. Harlow, 2007, 448 p.
26. Huseynova F. and Baghirova N. "English 6 Student's Book". Baki-Tahsil, 2017, 159 p.
27. Hymes, D.H. On communicative competence. In J.B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics. London: Penguin. 1972 p. 269-293
28. Jung C. G. Psychologische Typen, Rascher Verlag. Zurich – translation H.G. Baynes, 1923, 53 p.

29. Krashen S. and Terrell T. *The Natural Approach: Language acquisition in the classroom*. Prentice Hall Europe, 1995 , p.53-95
30. Littlewood William. *Communicative Language Teaching*. Cambridge University Press, 1981, 108 p.
31. Mergel Brenda. *Instructional Design & Learning Theory*. Educational Communications and Technology University of Saskatchewan, 1998, 24 p.
32. Ming Chang. *Factors Affecting the Implementation of Communicative Language*. "*English Language Teaching*", vol.4 n.2, June 2011, p.3-12
33. Nunan, D. *Second Language Teaching and Learning*. Boston: Heinle & Heinle, 1999. 336 p.
34. Richards Jack C and Schmidt Richard. *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics* (fourth edition). Routledge, 2013, 252 p.
35. Richards Jack C. and Rodgers Theodore S. *Approaches and methods in language teaching* (fourth edition). Cambridge University Press. 2014, 410 p.
36. Richards Jack C., *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press, 2006, 47 p.
37. Savignon S.J. *Communicative Language Teaching Linguistic Theory and Classroom Practice*. Eric, 1976, 288 p.
38. Seeger Isabella. MA TEFL/TESL Module 1 Language Teaching Methodology Classroom Research & Research Methods. Oct 2008 – Jan 2009, 89 p.
39. Skehan P. *A Cognitive Approach to Language Learning*. Oxford Oxford University Press, 1998, 324 p.
40. Swan M. A critical look at the communicative approach II. *ELT Journal*, 39/2, 1985b, p.76-87
41. Ur Penny. *A course in Language Teaching*. Cambridge University Press, 1996, 375 p.
42. Van Ments M. *The Effective Use of Role Play: a handbook for teachers and trainers*. London: Kogan Page; 1983, 186 p.

43. Wen Zhisheng. Foreign language aptitude. *ELT Journal*, Volume 66, Issue 2, 2011, p.233–235
44. White, Lydia. *Second Language Acquisition and Universal Grammar*. Cambridge University Press, 2003, 330 p.

İnternet saytları:

45. <https://www.thoughtco.com/universal-grammar-1692571>
46. http://www.cambridge.org/grammarandbeyond/wp-content/uploads/2012/09/Communicative_Activity_Hi-BegIntermediate-Simple_Past.pdf
47. <http://www.cambridge.org/grammarandbeyond/communicative-activities>
48. <http://iteslj.org/c/games7.html>

